

ПЛЕНАРНАЕ
ПАСЯДЖЭННЕ

КАМУНІКАТ.ORG

Мікалай Крукоўскі
(Мінск)

Уладзімір Конан
(Мінск)

Сямён Падокшын
(Мінск)

Аляксандр Потупа
(Мінск)

Любоў
Уладзькоўская-Канаплянік
(Мінск)

Мікалай Крукоўскі (Мінск)

САЦЫЯЛЬНЫ ІДЭАЛ І БЕЛАРУСКАЯ ІДЭА

(ДА ПАСТАНОЎКІ ПРАБЛЕМЫ)

І святло ў цемры свеціць,
І цемра не агарнула яго.

Іаан

Беларусь у імгле... Некалі так было сказана Уэлсам пра ленінскую Расію. І вось вядомы журналіст паўтарыў неяк тыя змрочныя словы, адрасуючы іх ужо і Беларусі. Глыбокая цемра бездухоўнасці і галечы ахапіла нашу шматпакутную краіну. Стала цёмна і ў нашых галовах. Нават людзі, якія шчыра жадаюць рэспубліцы і яе народу добра, змушаны дзейнічаць сённа амаль што вобмацкам і ў сваіх пошуках выйсця, акрамя эканомікі, нічога не бачаць. Усе мы выйшлі ў гэтым сэнсе, на жаль, з цеснага Марксавага шыняля. Але, як даўно ўжо было сказана, не хлебам адзіным жывы чалавек. І эканоміка залежыць ад духу, варга параўнаць хоць бы той жа пасляваенны, куды больш жахлівы эканамічны развал з цяперашнім. Толькі тады былі яшчэ нейкая вера і надзея, была хоць і ілюзорная, ілжывая ў сваёй аснове, але духоўнасць, хоць і прывідныя, але ідэалы, што ў суме сваёй дапамагло неяк выйсці з пасляваеннай разрухі. Сённа ж, сапраўды, траха не беспрасветная імгла...

Адзін з прарокаў беларускай нацыянальнай ідэі, выдатны філосаф Ігнат Канчэўскі, больш за семдзсят год таму назад пісаў наступнае: «Нашы часы — часы агульнай заблытанасці, часы паўстання праменных быццам ідэалаў і іх канечнага знікання праз нядоўгі час. Тое, што раней здавалася чыстым і светлым, штодзённа аплятаецца жыццёвым брудам і пылам. Так знікаюць праменныя ідэалы, пакідаючы распач і безнадзейнасць. У такія часы адзінокая чалавечая душа шукае, пераглядаючы ўсё тое, што здавалася каштоўным, святым і жаданым». Словы тыя і сённа зноў, у дні найвялікшых расчараванняў і пакут, гучаць для нас з асаблівай вастрынёй. А тым болей вострае ўзнікае пытанне, куды ж нам ісці, на якое святло арыентавацца, каб выбрацца з навакольнай злавеснай цемры? Дзе тое каштоўнае, святое і жаданае, дзе тыя новыя, як кажа Канчэўскі, праменныя ідэалы, што павінны паказаць кірунак руху і асвятліць нам дарогу наперад? Ці, можа, увогуле адкінуць іх убок, замяніўшы толькі шкурна-прыватнымі інтарэсамі, як, на жаль, думваюць сённа многія? Зразумела, што гэта вялікая праблема і адным, што называецца, махам яе не вырашыць, ды яно і немагчыма без правільнага разумення не толькі сучаснасці, але і адносна далёкага мінулага. Карані сучаснасці крыюцца

эаўсёды ў мінулым. Таму перш чым глядзець уперад у пошуках жаданага святла, азірнёмся на момант назад, у гэтае мінулае, каб зразумець нашу сённяшняю няшчасную сучаснасць.

Сучаснасць, як вядома, уяўляе сабою ўвогуле толькі пэўную фазу працэсу гістарычнага развіцця, кропку паміж мінулым і будучыняй, і зразумець яе сутнасць і сэнс, а тым болей ролю ў ёй ідэалу, можна толькі на фоне ўсяго працэсу ў цэлым. Таму гісторыя чалавецтва і яго культуры, і асабліва законы, што рухаюць яе, ужо з антычных часоў прыцягвалі ўвагу пераважна філосафаў. На працягу блізка трохтысячагадовай гісторыі філасофскай думкі перад намі выразна выступаюць у асноўным тры такія канцэптואльныя версіі, цесна звязаныя паміж сабой. Згодна з першай з іх і, мабыць, самай старажытнай, гісторыя ідзе па кругу, рэгулярна паўтараючыся праз пэўны адрэзак часу (індыйцы, піфагарэйцы і Эклезіяст). Згодна з другой, ужо значна пазнейшай канцэпцыяй, гістарычны прагрэс здзяйсняецца па бясконца ўзыходзячай прастай лініі (філосаф-асветнік Кандарсэ). І, нарэшце, трэцяя з іх, як бы аб'ядноўваючы сабой дзве папярэднія, параўноўвае лінію гістарычнага прагрэсу са спіраллю ці, калі спраектаваць спіраль на плоскасць, з нейкім падабенствам сінусоіды (дарэчы, калі спіраль тут адыгрывала ролю хутчэй метафары, то сінусоіда дае магчымасць далейшага строга матэматычнага ўжо, хоць і спрошчанага, мадэлявання праблемы).

Гэтая апошняя канцэпцыя ў чыста лагічным аспекце найбольш адпавядае Ісціне хоць бы ўжо таму, што ўяўляе сабою дыялектычнае адзінства, гегелеўскі сінтэз дзвюх папярэдніх канцэпцый, выступаючых тут як тэзіс і антытэзіс, як крайнія пункты погляду. І вядома яна была таксама з часоў Эмпедокла і Платона, атрымаўшы глыбокае лагічнае абгрунтаванне ў філасофіі Гегеля і асабліва ў яго славурых «Лекцыях па эстэтыцы». Канкрэтна ж эмпірычнае пацвярджэнне яна атрымала значна пазней у працах О. Шпенглера¹, А. Тойнбі² і асабліва П. Сарокіна³, прадэманстраваўшы здзіўляюча дакладнае супадзенне абстрактна-тэарэтычнага мыслення з вынікамі канкрэтна-эмпірычнага назірання. Цікава, што канцэпцыя гэта выдатна пацвярджаецца і сучаснымі сістэмна-кібернетычнымі метадамі, як было паказана нашымі распрацоўкамі 60–80-х гг. у галіне эстэтыкі і мастацкай культуры.

Кіруючыся, у прынцыпе, азначанай канцэпцыяй, хоць і не столькі ў лагічнай, колькі ў інтуітыўна-эмпірычнай яе форме, Шпенглер і высунуў сваю славурую думку аб «заныпадзе Еўропы», згодна з якой еўрапейскае грамадства і яго культура ўжо з канца XIX ст. развіваецца па сыходнай галіне адной з «хваль» тае сінусоіды (асабіста ён, праўда, прыпісваў тым хвалям цалкам самастойнае, узаемна не звязанае паміж сабой існаванне, так што сінусоіды

¹ Шпенглер О. Закат Европы. Новосибирск, 1993.

² Тойнби А. Постигение истории. М., 1991.

³ Сарокин П. Человек, цивилизация, общество. М., 1992.

ў яго, па сутнасці, і не было). З гэтым пагаджаліся пазней і Тойнбі, і Сарокін, а Бярдзьеў, напрыклад, як і Генон ⁴, увогуле лічыў, што азначаны «заныпад Еўропы» распачаўся ўжо ледзьве не ў познім сярэднявеччы. Асноўныя рысы гэтага «заныпаду» характарызуюцца секулярызацыяй царквы, агульным зніжэннем духоўнасці, ростам індывідуалізму, распадам маральных сувязей паміж людзьмі і расколам грамадства на актыўна процістаячы сацыяльныя групы, што былі тэарэтычна акрэслены Марксам як класы, а Артэга-і-Гасэтам пазней — як эліта і натоўп.

Тое, што грамадства і яго культура могуць перажываць заныпад і разлажэнне, было заўважана яшчэ ў часы Рэфармацыі, і тады ж пачаліся спробы актыўна процістаяць ім і практычна, у сацыяльна-палітычным плане, што выявілася ў шэрагу буржуазных рэвалюцый. Характэрна, што тыя раннія буржуазныя рэвалюцыі, пачынаючы з вялікай сялянскай вайны ў Германіі і заканчаючы Амерыканскай рэвалюцыяй, здзяйсняліся згодна з рэлігійнымі ідэаламі абноўленага першапачатковага хрысціянства з уласцівай яму арыентацыяй на высокую мараль і духоўнасць абсалютнага, Боскага тыпу. Рэвалюцыі гэтыя далі магутны штуршок для развіцця і ўзмацнення, уключаючы і эканоміку, такіх еўрапейскіх нацыянальных культур, як англійская, нямецкая і амерыканская. Водгук тых грандыёзных сацыяльных працэсаў, дарэчы, дакацілася ў свой час і да Вялікага княства Літоўскага, увасобіўшыся ў ідэалах Рэфармацыі і Адраджэння і абумовіўшы яго агульны росквіт падчас скарынінскай эпохі. Усё гэта было пераканаўча паказана М. Вэберам у яго славутай рабоце «Прагэстанцкая этыка і дух капіталізму» ⁵. Пра тое ж не раз пісаў і В. Зомбарт, падкрэсліваючы, што і капіталізм таксама меў некалі свой дух. Сёння пра гэты дух як пра дух дэмакратычнага капіталізму і справядлівасць як сумленнасць цікава пішуць амерыканцы М. Новак і Дж. Ролз.

Аднак у некаторых рэгіёнах Еўропы тыя адраджэнскія працэсы аказаліся затарможанымі па прычыне пэўных асаблівасцей гістарычнага развіцця і сацыяльных, у прыватнасці, кампрамісаў, як, напрыклад, у Францыі часоў Людовіка XIV. Чарговыя, спозненыя спробы пераходу на ўзыходзячую лінію прагрэсу рабіліся ў абставінах распачатага спаду колішняга духоўнага ўзлёту, што быў так характэрны для эпохі Рэфармацыі. У перыяд асветніцтва ўжо рэзка інтэнсіфікуюцца працэсы секулярызацыі і «матэрыялізацыі» духоўнай культуры (Шпенглер увогуле называў гэта пераходам культуры ў стан цывілізацыі, падобным пераходу жывога арганізма ў мёртвы механізм). Напрыклад, у «Грамадскім дагаворы» Ж.-Ж. Русо, гэтым евангеллі Французскай рэвалюцыі, на месца Боскага суверэнітэту як вышэйшай інстанцыі ісціны і дабра ставіцца фактычна толькі безапеляцыйны суверэнітэт народа. Да чаго можа прывесці гэтка суверэнітэт, выразна паказала Французская рэвалюцыя. У руках такіх яе дзеячаў, як якабінцы, ужо з самага пачатку ўзнёслыя па свайму

⁴ Генон Р. Царство количества и знамение времени. М., 1994.

⁵ Вебер М. Избр. произв. М., 1990.

сэнсу ідэалы Свабоды, Роўнасці і Братэрства сталі грунтавацца не на аўтарытэце Бога, як найвышэйшай духоўнай інстанцыі, а на аўтарытэце гільяціны. І хоць Рабесп’ер, асабіста чалавек безумоўна сумленны, быццам спахапіўшыся, спрабаваў утварыць спецыяльным рашэннем Канвента культ Вярхоўнай Істоты, каб неяк апраўдаць і адуховіць развязаны ім крывавае тэрор, гэта не магло ўжо дапамагчы. Грамадства імкліва пакацілася ўніз, як пакацілася праз некаторы час пад нажом гільяціны і галава самога Рабесп’ера. Зрэшты, і тая Вярхоўная Істота задумана была толькі як увасабленне чалавечага, а не Боскага розуму, і глыбока сімвалічным аказаўся факт, што ролю тае Істоты адыграла перад узбуджаным Канвентам аголеная кафэшантанная спявачка Тэрэза, толькі злёгка захінутая ў трохколernes рэспубліканскі сцяг. Павучальная трагікамічная гісторыя Французскай рэвалюцыі і яе наступстваў добра вядомая, і ўжо Напалеон, апярэджаючы Гегеля, выдатна ахарактарызаваў яе славытым афарызмам: *du sublime au ridicule il n’y a qu’un pas* (ад вялікага да смешнага адзін крок). Гэтых слоў, як вядома, не цураўся пазней і Маркс, не падазраючы, што і яго вучэнне некалі спасцігне аналагічны лёс.

На далейшым шляху гісторыі таксама неаднаразова з’яўляліся людзі, незадаволеныя такім яе ходам і адчуваўшыя пагрэбу неяк яго змяніць. Але і яны не маглі ўзняцца ў сваім разуменні гісторыі вышэй суверэннітэту народа, абаяліваючыся не столькі на абсалютную рэлігійную мараль, колькі на сацыяльна абумоўленыя адносныя, сітуацыйныя па сваёй сутнасці, хоць і са спасылкамі на хрысціянства, маральныя ўстаноўкі, як тое здарылася, напрыклад, з сацыялістамі-ўтапістамі тыпу Сен-Сімона, Оўэна і Фур’е. А за імі праз Феербаха, як бы ілюструючы сабой гэту лінію пераходу ад арганізма да механізма, да матэрыялістычнага, паводле Генона, «зацвярдзення» культуры, на гістарычную арэну выступаюць такія мысліцелі і дзеячы, як Маркс і крыху пазней за яго — Ніцшэ. Будучы, як сапраўдныя сыны свайго часу, ваяўнічымі бязбожнікамі і матэрыялістамі, яны стварылі светапоглядныя сістэмы, што даведзены былі іх куды менш таленавітымі і разумнымі паслядоўнікамі да вынікаў яшчэ больш жажлівых, чым якабінскі тэрор, да вынікаў, што ўвасобіліся ў такіх сацыяльных з’явах, як бальшавізм і фашызм. Нездарма ж менавіта Ніцшэ ўрачыста аб’явіў у свой час, што «Бог памёр». Калі Русо надзяляў суверэннітэтам народ яшчэ як цэласны сацыяльны арганізм, грэбліва адкідаючы тое, што ён азначаў як *populace*, г. зн. чэрнь, то і Маркс і Ніцшэ грунтавалі свае сацыяльныя і палітычныя ідэалы фактычна на гэтай апошняй. Для Маркса такой асновай з’яўляўся пралетарыят, сама лацінская назва якога гаворыць за сябе, а для Ніцшэ — зусім ужо асацыяльны, хоць і апрануты ў арыстакратычныя шаты, індывід, расава чыстая «светлавалосая бестыя», надзеленая якасцямі звышчалавека і адкінуўшая ўжо не толькі рэлігійную, але і любую мараль увогуле. І той і другі ў выніку арыентаваліся ўжо не на духоўныя прынцыпы, а на грубую матэрыяльную сілу, амаль што цалкам супадаючы ў форме палітычнай яе рэалізацыі — бязлітаснай дыктатуры. Палітычнае увасабленне ніцшэанства — фашызм, імкліва ўспыхнуўшы злавесным фасфарычным бляскам

у Германіі 30-х г. і памкнуўшыся распаўсюдзіцца па еўрапейскаму кантыненту, быў, як вядома, спынены супольнымі высілкамі аб'яднаных народаў Еўропы, паспеўшы, тым не менш, нарабіць гіганцкую колькасць пачварных злачынстваў. З Марксам і яго вучэннем справа аказалася намнога складаней і горш.

Згодна з прынятай тут трэцяй з азначаных вышэй канцэпцыяй, кожная гістарычная эпоха, нагадваючы сабою чарговую хвалю на сінусідальнай лініі развіцця чалавецтва, пачынаецца звычайна з ідэалу і перавагі духоўна-ідэальнага фактару над матэрыяльным ва ўсім сацыяльным і культурным жыцці грамадства (тую фазу Сарокін называў не вельмі ўдала ідэацыянальнай). Заканамернасць носіць усеагульны характар і знайшла сабе, дарэчы, своеасаблівае адлюстраванне ў вядомай народнай прымаўцы, згодна з якой і дарога ў пекла вымашчана добрымі намерамі. Нават Маркс, таксама прэтэндуючы на адкрыццё новай гістарычнай фармацыі — сацыялізму, становіўся часам насуперак свайму матэрыялізму на ідэалістычныя пазіцыі, пра што сведчаць хоць бы такія яго выказванні, як вядомае параўнанне архітэктара з пчалой або славыты 11-ты тэзіс аб Феэрбаху, пра што некалі пісаў і Бярдзьеў. А Энгельс адзначаў нават падабенства рабочага руху да дзейнасці рання хрысціян, што нямала бянтэжыла пазнейшых марксісцка-ленінскіх «навуковых атэістаў». І сапраўды, у марксізме нярэдка сустракаюцца чыста хрысціянскія палажэнні, нахштальт тэзіса «хто не працуе, той не есць», выказанага некалі апосталам Паўлам. Усё гэта дало ў свой час падставу А. Тойнбі ахарактарызаваць марксізм як адну з хрысціянскіх ерасей, а С. Булгакаву — аб'явіць нават самога Маркса рэлігійным мысліцелем.

Але сапраўднай рэлігіі тут амаль што не было, а было пакланенне фальшывым ідалам і кумірам зусім неідэальнай, недучоўнай прыроды. Супраць такой, у прынцыпе, магчымасці ўжо ў даўнія часы энергічна папярэджвалі і пратэставалі як старазапаветныя прарокі, так і хрысціянскія апосталы і айцы царквы, заклікаючы не верыць новым ілжэпрарокам і не пакланяцца такім кумірам і ідалам, хоць пазней, на жаль, і тое збылося ў Расіі амаль што ў літаральным сэнсе слова, калі ўспомніць усё яшчэ існуючы там культ асобы Леніна і амаль што рэлігійнае пакланенне ягонай дагэтуль не пахаванай муміі.

У сапраўднасці ўся тая квазідучоўнасць марксізму і яго ідэалаў мела ілюзорны, прывідны характар, аб чым і самі яго заснавальнікі міжвольна прагаварыліся ўжо ў першым радку славутага «Маніфеста камуністычнай партыі». Камунізм з усімі яго абяцанымі дабротамі аказаўся сапраўды толькі прывідам: духоўныя яго ідэалы, заснаваныя на матэрыялізме і ваяўнічым атэізме, былі чыстай утопіяй, і адзінай рэальнасцю стала ўстаноўка на матэрыяльную сілу і амаральны таталітарна-дыктатарскі прымус, што і паказала выразна марксісцка-ленінская версія яго ў расійскім бальшавізме, дзе тая прывіднасць вельмі хутка перарасла ў свядомае крывадушнае ілганне, каб замаскіраваць жахлівыя рэальнасці Курапатаў і архіпелага ГУЛАГ.

Расійскі бальшавізм увогуле па сутнасці сваёй быў складанай з’явай, утварыўшыся на базе злавеснага спалучэння расійскай ментальнасці «бесов», з такой пераканаўчай сілай апісанай Дастаеўскім і арыентаванай на насілле і тэрарызм (варта ўспомніць такіх выдатных прадстаўнікоў расійскай інтэлігенцыі, як анархіст Бакунін, з яго культам стыхійнага бунту, або Чарнышэўскага, які клікаў Расію «к топору»), і еўрапейскага марксізму, які таксама лічыў насілле бабкай-павітухай гісторыі. Усё гэта, трапіўшы на глебу адвечнай яшчэ з часоў Івана Грознага халопскай псіхалогіі цёмных народных мас, і дало ў выніку тое, што пазней было ахарактарызавана Рональдам Рэйганам як імперыя зла. Рамантычна-ўзнёслыя некалі лозунгі Свабоды, Роўнасці і Братэрства набылі здэкліва-адваротны сэнс: свабода ператварылася ў рабства, роўнасць — у сацыяльную процістаўленасць партнаменклатуры насельніцтву і братэрства — у класавую, па сутнасці сваёй, узаемную паміж імі нянавісць. Вымашчаная, здавалася б, такімі добрымі намерамі дарога сапраўды прывяла ў пекла. Мілаван Джылас, сам некалі шчыры і адданы камуніст, аналізуючы ўсё гэта з марксісцкага ж пункту гледжання, акрэсліў тую імперыю як форму дзяржаўнага капіталізму і саміх расійскіх камуністаў — як новы эксплуатацыйскі клас. Марксізм аказаўся, такім чынам, чымсьці падобным да сярэднявечавага цмока, што сам пажырае сябе з хваста.

Такое злавеснае пераўвасабленне камунізму з пераменай знакаў на адваротныя, амаль што зусім у духу вядомай паэмы Дастаеўскага аб Вялікім інквізітары, мела далёкія і вельмі нядобрыя наступствы. Агульная лінія абездухоўлення і дэмаралізацыі грамадства заканамерна прывяла да пераўтварэння яго кіруючай вярхушкі, што некалі, можа, і верыла ў камуністычныя ідэалы, у амаральную, цынічную і карумпаваную наменклатуру, якая і сёння трывала сядзіць у сядле; працоўнага люду — у гэтакі ж амаральны і бездухоўны пласт, здольны толькі да п’янства і крадзяжу, а інтэлігенцыі — у нейкую асацыяльную, бездухоўную і прадажную праслойку, гатовую служыць каму заўгодна. Нездарма ж камуністы цынічна прысвоілі ёй анкетную назву «служащий».

Зразумела, што ў падобных абставінах ніякія аднабаковыя і палавінчатыя рэформы ў кірунку толькі фармальна-палітычнай дэмакратызацыі і стварэння чыста рынкавай эканомікі на заходні ўзор, менавіта ў сміта-фрыдманаўскім яе варыянце, арыентаваным выключна на асабісты, эгаістычны інтарэс, і не маглі даць нічога добрага. Гарбачоўская перабудова, якая была скіравана на ўдасканаленне сацыялізму і паскарэнне эканамічнага развіцця шляхам узмацнення матэрыяльнай зацікаўленасці, хоць і ўзламала застылую бюракратычна-таталітарную сістэму, але фактычна толькі паскорыла і інтэнсіфікавала той самы рух уніз па сыходнай траекторыі, прывёўшы да сённяшняга крымінальнага алігархічнага капіталізму, яшчэ горшага, чым еўрапейскі капіталізм XIX ст. Калі там, у Еўропе, гэта лінія нагадвала плаўнае і нават прыемнае планіраванне ўніз (яшчэ Герцэн пісаў, напрыклад, што Парыж несумненна разбэшчваецца, але разбэшчваецца вельмі прыемна), то на тэрыторыі былога

СССР тое планіраванне перайшло ў імклівае піке, асабліва страшнае ў сферы духоўнага жыцця. Джыласаўскі новы клас, канчаткова скінуўшы крывадушныя марксісцка-ленінскія маскі, адкрыта стаў тым, чым ён з’яўляецца цяпер. У эканоміцы запанавалі крымінальна-мафіёзныя структуры з іх нечуваным цынзізмам і крывавымі разборкамі, узначаленыя пераважна нашчадкамі ўсё той жа былой партнаменклатуры. У галіне культуры сталі размывацца і знікаць духоўныя каштоўнасці і ідэалы, пачынаючы са знікнення маральнага аўтарытэту дзяржавы і заканчваючы распадам сям’і. У палітычным жыцці на базе ахлакратыі павырасталі нахабна-бессаромныя дыктатуры, так што міжволі стаў успамінацца Платон з яго панурым сцвярдджэннем, што дэмакратыя заўсёды прыводзіць да тыраніі.

Яшчэ больш нядобрыя наступствы мелі гэтыя працэсы ў сферы нацыянальнага жыцця. Савецкі Саюз, як вядома, быў своеасаблівым працягам Расійскай імперыі, што была, па азначэнню самога Леніна, турмой народаў, хоць тое і хавалася пад прапагандысцкімі шыльдамі «новых», сацыялістычных нацый, пралетарскага інтэрнацыяналізму і «новай» агульнасці людзей — савецкага народа. На справе ж усё гэта з’яўлялася сродкам актыўнай русіфікацыі і тлумлення нацыянальнай культуры народаў, што ўваходзілі ў склад імперскага СССР. А калі тыя шыльды і лозунгі канчаткова страцілі свой ілюзорны аўтарытэт і народы запатрабавалі рэальнай свабоды і незалежнасці, расійскі імперыялізм з яго традыцыйнай яшчэ з царскіх часоў устаноўкай на «единую и неделимую Россию» паказаў сваё сапраўднае аблічча, якое мы бачылі ўжо ў Тбілісі, Баку, Вільнюсе, Рызе і Чачні. Адначасова пачалася інтэнсіўная дзейнасць па расколу грамадскасці ў атрымаўшых фармальную незалежнасць былых саюзных рэспубліках, чаму вельмі садзейнічала прастытуіраваная мясцовая рускамоўная інтэлігенцыя і амаль што быдлярчы стан насельніцтва, якое так і не паспела ўзняцца да стану дэ-маса, стану нацыянальна свядомага народа. Гэта ў сваю чаргу прывяло да шэрагу рэгіянальных грамадзянскіх войнаў з устанавленнем пракамуністычных, а то і фашысцкага тыпу дыктатур.

Не дзіва, што ў такіх абставінах міжвольна ўзнікла адчуванне цемры, што ахапіла і беларускую зямлю. Не дзіва, што і ў галовах інтэлігенцыі як асноўнага выразніка свядомасці народа запанавалі тая ж самая цемра і безвыходны песімізм, якія з такою горкай сілаю выявіліся, напрыклад, у цыкле апошніх апавяданняў Васіля Быкава. Выхаваная на марксісцкім і тым жа заходнім русаісцка-ліберальным разуменні дэмакратыі, калі голас народа, механічна выяўлены праз выбарчыя бюлетэні, успрымаецца ледзьве не як сам глас Божы, яна разгубілася, як толькі ўбачыла, што гэта самы няшчасны, даведзены да крайняга духоўнага атупення народ, па-дурному прагаласаваўшы на прэзідэнцкіх выбарах і вядомым рэфэрэндуме, гэтак жа бяздумна і лёгка можа прагаласаваць, напрыклад, і за далучэнне да Расіі ў якасці адной з яе занядабных правінцыяльных губерняў, прамяняўшы сваё нацыянальнае першародства і суверэнітэт на сацывічную поліўку сумніўнай эканамічнай выгады.

Аказалася страчанай апошня апора, апошні, здавалася б, духоўны арыенцір, і ўсё агарнулася імглой...

Але не ўсё так беспрасветна. У гісторыі бывала ўжо нешта падобнае. Велізарная Рымская імперыя, напрыклад, часоў Месаліны і Нерона, што на сконе сваіх вякоў бязлітасна душыла найменшае імкненне да свабоды і незалежнасці, трымаючы пад сваёй пятой амаль увесь тагачасны свет і труючы яго смуродам свайго гніення, аказалася пераможанай хрысціянствам, якое супрацьпаставіла колькасці якасць, сіле — дух, баязліва-асцярожнай разважлівасці — цвёрдую веру і цынічна-жывёльнаму індывідуалізму — любоў да бліжняга, згуртаванасць і абсалютны маральны ідэал, увасоблены ў паняцці Бога. Менавіта гэтыя дух, вера і любоў далі магчымасць раннім хрысціянам выстаць ва ўмовах жаклівых ганенняў, бездухоўнасці і распусты (успомнім хоць бы слауты заходні фільм «Калігула», у вобразах якога і цяпер бачыцца нам нешта вельмі знаёмае). Менавіта яны адкрылі сабой новую эпоху, якую мы зараз ведаем як эпоху еўрапейскай цывілізацыі і ў якую нам так хочацца сёння вярнуцца. Як з маленькага гарчычнага зярнятка вырастае вялікая і моцная расліна, так і некалькі апосталаў на чале з Хрыстом утварылі новае грамадства і новую культуру. Утварылі, нягледзячы на тое, што былі напачатку амаль што ў поўнай адзіноце, калі, па ўласнаму выразу Іаана Прадцечы, голас яго быў голасам у пустэльні і калі нават аднаверцы Хрыста крычалі Пілату: «Распі яго!» — што таксама вельмі нагадвае нам сучаснасць (нездарма ж у грэчаскім арыгінале Евангелля ўжываецца ў іх адрас не гордае слова «дэмас» — народ, а «охлас», што значыць натоўп, чэрнь, адкуль, дарэчы, пайшло і слова «ахлакратыя», — вельмі характэрная асаблівасць арыгінала, чамусьці не заўважаная ў свой час Кірылам і Мяфодзіем і пакінутая таксама без увагі, здаецца, сучаснымі перакладчыкамі). Утварылі, бо чалавека чалавекам робіць не цела, а дух, і менавіта дух, як гаварыў апостал Павел, жыватворыць усё. І як бы ні ішла пазнейшая гісторыя, дух, розум і маральная стойкасць заўсёды перамагалі, як бы ні душылі і ні травілі іх розныя новыя нероны з месалінамі і падмануты імі бяздумна-даверлівы охлас. Перамагалі, нават калі даводзілася пайсці на крыж, на касцёр або з завязанымі вачыма стаць ля цаглянай турэмнай сценкі...

Так і цяпер. Нам таксама трэба пачынаць не са страўніка і геніталій, а з галавы і сэрца, не столькі з эканамічнай перабудовы, колькі з рэарганізацыі нашага духоўнага жыцця. Сённяшнім распадным працэсам у грамадстве і чалавеку павінны быць супрацьпастаўлены новыя ідэалы, заснаваныя на абсалютных і вечных духоўных прынцыпах, і, перш за ўсё, прынцыпах рэлігіі, якія адны толькі і могуць аб'яднаць абездухоўленае, амаль што збыдленае насельніцтва, згуртаваўшы яго ў незалежны, моцны духам народ. Нездарма ж само слова «рэлігія» паходзіць ад лацінскага religare, што значыць з'ядноўваць, злучаць, як нездарма і слауты сучасны гісторык і філосаф А. Тойнбі параўноўваў яе з кукалкай, з якой пачынаецца новае жыццё. І высакародную ролю носьбіта гэтых ідэалаў павінна ўзяць на сябе нацыянальная інтэлігенцыя,

папярэдне правёўшы ў сабе самой карэнную ўнутраную перабудову і аднавіўшы Бога ў сваёй душы, знявечанай матэрыялістычным светапоглядам і разбэшчанай спакусамі бяздумна-стыхійнага тэхнічнага прагрэсу, што цягне нас ужо ў бездань экалагічнай катастрофы.

Толькі рэлігія і пабудаваная на яе аснове сістэма грамадскіх ідэалаў у стане аднавіць у народзе цвёрдую веру ў чалавека, у дабро і ў самога сябе, веру, якая, падобна безумоўнаму рэфлексу ў біялагічным індывідзе, змацоўвае сабою і стабілізуе грамадскі арганізм, ператвараючы яго з тупога, эгаістычнага охласа ў самасвядомы Дэмас, Народ і засцерагаючы яго ад злаякасных сацыяльных скажэнняў у форме нізкапаклонства перад фальшывымі кумірамі і ілжэпракокамі. Пранізваючы ўсё цела грамадства сваімі маральна-духоўнымі ўстаноўкамі, рэлігія ўздзейнічае не толькі на духоўную культуру — філасофію, навуку, мастацтва і мараль, але і на матэрыяльныя падмурак — эканоміку, натхняючы яе кіравацца, акрамя чыста эгаістычнай выгады, і вышэйшымі інтарэсамі нацыі і чалавецтва, тым, што Макс Вэбер называў у свой час Прызваннем і чым створана было, напрыклад, сучаснае матэрыяльнае багацце Захаду, на якое мы з зайздрасцю і сквапліва паглядаем сёння. Побач з рэлігіяй тут асабліва вялікае значэнне мае і філасофія, якая мусіць запоўніць сабою тую бяздонную прорву паміж рэлігіяй і навукай, духам і цэлам, верай і розумам, прорву, што была выкапаная марксісцкім светапоглядам і так цяжка перажываецца зараз нашай мыслячай інтэлігенцыяй. Менавіта новая, нацыянальная беларуская філасофія, а не прастытуіраваны марксісцка-ленінскі гістмат і не гнабвая, па справядліваму салжаніцынскаму выразу, жыва заходзяга дэструктыўна-абсурдысцкага постмадэрнізму, які з лёгкай рукі некаторых выхавачеляў і выхаванцаў філасофскага факультэта БДУ актыўна распаўсюджваецца зараз на Беларусі, — менавіта беларуская нацыянальная філасофія павінна выпрацаваць і сістэматызаваць іерархічную супрацьстаўленасць ідэалаў, пачынаючы ад Бога і заканчваючы законамі канкрэтнай эканомікі, якая абапіраецца на глыбінную спецыфіку нацыянальнага жыцця. На Захадзе даўно ўжо аналагічную ролю адыгрывае пратэстанцкая рэлігійная філасофія і філасофія неатамізму, знаходзячы сабе палітычнае ўвасабленне ў ідэях хрысціянскай дэмакратыі, якая, напрыклад, не толькі вывела з крызісу зруйнаваную вайной эканоміку Германіі, але і адрадыла да новага жыцця пакалечаную фашызмам душу вялікага нямецкага народа.

Такая іерархічная сістэма ідэалаў можа быць у нас каратка пазначана ўжо і сёння. Гэта перш за ўсё ідэя Бога як абсалютнага духоўнага арыенціра, як кропка адліку абсалютнай сістэмы каардынат, у якой павінна бачыцца ўсё астатняе, увесь акаляючы сусвет. Ідэя Бога носіць універсальны характар, і ў ёй, як на вяршыні піраміды, канцэнтруюцца як законы прыроды, так і ўсе ідэалы і духоўныя каштоўнасці чалавецтва, у ёй сыходзяцца ўсе сусветныя рэлігіі з іх канфесійнымі асаблівасцямі. Падобна таму, як на геаграфічнай карце пры наяўнасці самых розных азімутаў і кірункаў абсалютную кропку адліку адыгрывае ўсё-такі толькі паўночны полюс, так і азначаная ідэя адыгрывае

аналагічную ролю абсалютнага арыенціра ў нашым духоўным жыцці, а ад яго — і ў практыцы. У гэтым сэнсе таксама вельмі плённы і сучасны еўрапейскі экуменічны рух, і ўсходнія ў тым жа кірунку глыбокадумныя пошукі, і дзясяткі даўнейшых еўрапейскіх тэасофаў. Аднак і канкрэтна-канфесійныя формы рэлігіі не павінны пакідацца ў баку, бо яны складаюць сабой гістарычна ўзнікшыя істотныя часткі нацыянальных культур, заглыбляючыся, падобна караням, у самыя нетры народнай самасвядомасці. Тое вельмі істотна менавіта для Беларусі, дзе якраз гістарычна і склалася стракатая поліканфесійнасць, што патрабуе вялікай талерантнасці і вядучую ролю ў якой, па ўсёй логіцы падзей, павінна была б адыгрываць грэка-рымская канфесія як увасабленне гэтай талерантнасці і адначасова магутны духоўны сродка адраджэння і аднаўлення беларускага народа.

Гэта, па-другое, космас і прырода як жывое, канкрэтнае ўцялесненне Бога, а не як мёртвы, пасіўны матэрыял для тэхнічнага асваення і перапрацоўкі. Прырода ёсць ўсе-такі храм, а не засмечаная майстэрня, як гаварыў некалі тургенеўскі нігіліст Базараў, і нават не храм, а жывое матэрыяльнае цела Бога, і ўзаемадзеянчае з прыродаю, трэба, па словах Альберта Швейцара, з пачуццём найглыбейшага шанавання. Сістэма маральных нормаў безумоўна павінна быць распаўсюджана і на прыроду, як тое даўно ўжо робяць усходнія рэлігіі, напрыклад будызм і індуізм. Менавіта ў гэтым асноўны сэнс экалагічнай праблемы і кірунак яе вырашэння. Менавіта на гэтым, а не на паняцці толькі эгаістычнай матэрыяльнай выгады трэба будаваць экалагічнае выхаванне падростаючага пакалення. У падобным жа плане павінна быць пераасэнсавана роля тэхнікі ў нашай культуры і нашым паўсядзённым жыцці і свядома каардынаваны і рэгуляваны тэхнічны прагрэс. Тое ж павінна быць улічана і ў школе, дзе аж да гэтага часу велізарная перавага аддаецца тэхнічным і прыродазнаўчым дысцыплінам, і выкладаюцца яны пераважна ў азначаным матэрыяльна-прагматычным кірунку, міжвольна садзейнічаючы далейшаму росту сярод моладзі бездухоўнасці і цынічнага індывідуалізму.

Гэта, далей, ідэя чалавецтва і чалавека не толькі як біялагічнай, матэрыяльна-сацыяльнай істоты, але і духоўнай, надзеленай Боскім розумам. Сённяшні глыбокі амаралізм, бездухоўнасць і, як вынік таго, жажлівая эканамічная і крымінальная злачыннасць менавіта і сталі лагічнымі наступствамі такога звядзення чалавека да ўзроўню жывёлы, што асабліва выразна праяўляецца зараз у імклівым распадзе сексуальнай маралі. Чалавек, аднак, не голая малпа, як з горкай іроніяй сцвярджаў амерыканец Дэсманд Морыс, і жаночае цела, напрыклад, зусім не падпадае пад законы рынкавай эканомікі, да чаго ў нас пачынаюць ужо паціху прывыкаць, нават прастытуцыю трактуючы як нармальны абмен паслугамі. Маркс услед за Арыстоцелем таксама акрэсліваў чалавека як жывёлу сацыяльную, але ў адрозненне ад Арыстоцеля і сацыяльнасць трактавалася ім матэрыялістычна, як прадукт матэрыяльных вытворчых адносін. Аднак толькі надзелены высокімі агульначалавечымі духоўнымі ідэаламі чалавек заслугоўвае высакароднай назвы homo sapiens, чалавек разумны.

Гэта нацыянальная беларуская ідэя як увасабленне духу і самасвядомасці народа, нацыі, здзейсненая ў беларускай суверэннай дзяржаве як, згодна з Гегелем, рэальнасці, маральнай ідэі, выражанай на роднай беларускай мове і адухоўлена беларускай хрысціянскай царквой. Нездарма ж яшчэ апостал Павел сцвярджаў, што ўсякая ўлада ад Бога, менавіта так, напэўна, і разумеючы гэты славуты афарызм. Падобна таму, як сукупнасць біялагічных індывідаў утварае сабою від homo sapiens, так і больш канкрэтная сукупнасць асоб утварае грамадскую супольнасць нацыі, аб'яднаную нацыянальнай самасвядомасцю, гэтай саборнай душой народа, тым што і было названа вышэй беларускаю ідэяй.

Гэта сямейная дабрачыннасць як больш вузкі, але таксама вельмі важны ўзровень іерархіі грамадскіх ідэалаў, што рэгулюе існаванне і функцыянаванне сям'і, самай дробнай сацыяльнай адзінкі ў сістэме грамадскіх адносін. Як на біялагічным узроўні без нармальных, біялагічна здаровых узаемаадносін паміж мужчынам і жанчынай, скіраваных на сумеснае нараджэнне і выхаванне дзяцей, не можа працягвацца існаванне віду, так без прынцыпаў сямейнай дабрачыннасці не можа існаваць грамадства, і гэтыя прынцыпы таксама выступаюць тут як пэўная сістэма маральных ідэалаў і нормаў. Тыя ж самыя сямейныя нормы і ідэалы кіруюць узаемаадносінамі паміж бацькамі і дзецьмі, узаемаадносінамі, якія ў нармальным стане грамадства яднаюць яго ў адзіную нацыянальную супольнасць, а ў нас сёння настолькі разбураны, што паміж пакаленнямі ўзнікае часам нейкая варажнеча. Катастрафічны стан нашага грамадства на даным яго ўзроўні агульнавядомы, таму нам вельмі патрэбны і азначаныя сямейныя ідэалы.

Гэта, нарэшце, асабістыя нормы паводзін канкрэтнай асобы, якія таксама маюць ідэальны, духоўны характар, хоць непасрэдна мяжуюць ужо і з матэрыяльнай, біялагічнай прыродай чалавека, з яго рэфлексамі і эмацыянальна-фізіялагічнымі імпульсамі яго цела. На гэтым узроўні чалавек узаемадзейнічае не толькі з іншымі людзьмі, але і з матэрыяльнымі прадметамі наваколля, утвараючымі сферу яго эканамічнай дзейнасці. І тут становіцца выразна бачным значэнне ідэальнага фактару для эканомікі, які так настойліва падкрэсліваў Макс Вэбер. Менавіта без такога духоўнага фактару ў грамадстве і ў эканоміцы бяруць верх цэнтрабежныя сілы эгаістычнай выгады з усімі яе адмоўнымі наступствамі: падманам, махлярствам, крывава-бандыцкімі разборкамі, і грамадства пачынае, што называецца, ісці ў разнос, як тое і можна назіраць цяпер у нашым няшчасным эканамічным жыцці.

Пералічаныя структурныя ўзроўні сістэмы ідэалаў грамадства, зразумела, зусім не прэтэндуюць на вычарпальнасць. Іерархічная структура гэтай сістэмы мае ў рэальнасці куды больш складаны характар. Тое добра можна бачыць, калі ўзяць яе ў кантэксте культуры ўвогуле. У сінхронійным аспекце апошняя дэманструе тры вялікія, так бы мовіць, мегаўзроўні: матэрыяльны, мастацкі і духоўны (мастацкі ўзровень быццам аб'ядноўвае сабою духоўны і матэрыяльны ўзроўні, утвараючы іх дыялектычна-супярэчлівае адзінства).

І на кожным такім узроўні прысутнічае ідэальны пачатак, уключаючы і матэрыяльную культуру, з той толькі розніцай, што на матэрыяльным узроўні галоўную ролю адыгрывае матэрыяльнае, на духоўным, наадварот, ідэальнае, а на мастацкім — ідэальнае і матэрыяльнае выступаюць у рухомым адзінстве, утвараючы ў нармальным яе стане гарманічную сістэму мастацкіх вобразаў, сістэму, у якой сэння, можа, выразней, чым дзе, праяўляюцца горкія вынікі азначанай безідэальнасці, ператвараючы мастацтва ў тую гнаёвую жыжу, пра якую з такой горыччу гаварыў Салжаніцын.

Грамадскія ідэалы адносяцца, як вядома, да духоўнай культуры, што мае сваю ўласную макрэструктуру, ніжні ўзровень якой утвараецца мовай як матэрыяльным носбітам духоўнай культуры, гэтым, паводле Хайдэгера, домам нашага духоўнага быцця, а верхні, так бы мовіць, стратасферны яе ўзровень, — рэлігій як вышэйшай інстанцыяй духоўнасці. І ў гэтым структурным блоку найбольшую значнасць уяўляе сабою тое, што было акрэслена тут як *нацыянальная беларуская ідэя*. Бо менавіта ў нацыянальнай ідэі, як у своеасаблівым аптычным фокусе, або цэнтры мас, аб'ядноўваюцца і абстрактна-духоўныя рэлігійныя ідэалы, і пачуццёва-акустычная матэрыяльнасць мовы як выразніка народнай душы, што ў цэлым уплывае і на матэрыяльную культуру народа, з'ядноўваючы ўсё гэта ў адзіную сістэму нацыянальнай культуры ўвогуле. Менавіта тут, у нацыянальнай ідэі, найбольш поўна здзяйсняецца тое адзінства ідэальнага і рэальнага, якое ў агульнафіласофскім аспекце ляжыць у аснове дыялектычнага разумення ісціны ўвогуле як адзінства процілегласцей і ў якім, у прыватнасці, засяроджваецца дзейсна-творчы патэнцыял усёй сістэмы ідэалаў грамадства, у нашым выпадку юрыдычна аформленага як незалежная дзяржава — Рэспубліка Беларусь, суверэннасць якой уяўляе сабою сэння найвышэйшую каштоўнасць як матэрыялізаванае ўвасабленне нашага беларускага саборнага «Я».

Нам вельмі патрэбны азначаныя ідэалы. Надта ж знявечанай аказалася душа народа не толькі бяздумна прагматычным матэрыялізмам марксісцкага тэзіса аб прыярытэце эканомікі, але і вераю ў куміры і ідалы тэхнічнага прагрэсу, што падобна гіганцкаму катку бязлітасна падмінае пад сябе ўсё, вымалёўваючы ў перспектыве ўсеагульны Чарнобыль і ядзерны Армагедон. Гэта сляпая, амаль што халопская вера ў імгненнае «тут і цяпер», у чароўнае слова «сучаснасць» цалкам замяніла ў нашых душах веру ў Бога як вечны каштоўнасны арыенцір, як непарушную кропку адліку абсалютнай сістэмы каардынат, у якой якраз і павінна ўстойліва працякаць усё наша жыццё і дзейнасць. Яна пагражае цалкам замяніць сабою і самасвядомасць народа як створанай Богам сацыяльнай еднасці, аддаўшы яе за ўяўныя эканамічныя выгады, пад маркай якіх некаторыя нашы палітыкі збіраюцца сэння злачынна ахвяраваць нацыянальным суверэнітэтам і незалежнасцю роднай Беларускай дзяржавы. Мы жылі і жывём у свеце хісткай адноснасці, кіруючыся выключна аднамернай гарызантальлю часу і так званай сучаснасцю як адзіным крытэрыем сэнсу і каштоўнасці жывёльнага існавання і спяшаючыся ўхапіцца

за тое, што мільгаціць за вокнамі імклівага цягніка матэрыяльна-тэхнічнага прагрэсу. За гэтым падманным мільгаценнем амаль што зусім перасталі бачыцца куды больш высокія духоўныя арыенціры, скіраваныя не ў няясную будучыню ўздоўж гэтай гарызанталі, а ўверх, да абсалютных каштоўнасцей, да вечнасці. Нешта мы занадта хутка адмовіліся ад ідэалаў, стаўшы падобнымі на Эзопаву лісіцу. Жывём і зусім не звяртаем увагі на вертыкаль, што ўказвае нам кірунак да неба і азначае ўжо не хуткацечны час, а вечныя каштоўнасныя крытэрыі духоўнай якасці нашага жыцця, вертыкаль, якая адна толькі і можа паказаць, што цяперашні бездухоўны, бяздумны прагрэс ёсць не столькі рух наперад, колькі імклівае, зусім як у апавяданні Дзюрэнмата «Тунель», скочванне, амаль што падзенне ўніз, у цемру, якая сапраўды ўжо пачала ахопліваць нас, асабліва тут, у нашай няшчаснай Беларусі. Таму менавіта беларуская інтэлігенцыя і павінна запаліць у сваіх душах святло новых, сапраўды жыццядзейных ідэалаў на аснове абсалютных каштоўнасных арыенціраў, увасобленых у беларускай ідэі, каб несці яго ў народ, асвятліўшы дарогу ўперад і ўверх, тое святло, што і ў цемры свеціць, як гаварыў апостал Іаан.

КАМУНІКАЦЫЯ

Уладзімір Конан (Мінск)

ІДЭАЛЫ ДАСКАНАЛАГА ГРАМАДСТВА Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ: XIX–XX стст.

Наша літаратура пачыналася ў эпоху сярэднявекі (X–XV стст.), пазней ярка выявілася ў часы Рэнесансу (XVI – першая палова XVII ст.), адлюстравала ідэалы рыцарскага гераізму (паэма «Слова пра паход Ігаравы» канца XII ст.) і хрысціянскага гуманізму, ідэі дасканалай для свайго часу прававой дзяржавы (хрысціянскае асветніцтва беларускага і ўсходнеславянскага першадрукара Францыска Скарыны, новалацінскага паэзія Міколы Гусоўскага і Яна Вісліцкага, шматжанравая творчасць Сімяона Полацкага). Старадаўняя сінкрэтычная пісьменнасць толькі часткова раскрылася як літаратура мастацкая, у ёй сфарміраваліся стылі дзелавай літаратуры (Метрыка і Статуты Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566 і 1588 гг.), жанры хрысціянскага асветніцтва, палемічнай і навуковай літаратуры.

У выніку амаль стогадовага заняпаду старадаўняй літаратуры, страты дзяржаўнага статусу роднаю мовай у канцы XVII ст. новая, сучасная паводле мовы і структуры літаратура адраджалася на аснове народнай гутарковай мовы і адразу ж падключылася да агульнаеўрапейскай літаратурнай традыцыі. Але глыбінная павязь паміж старадаўняй і новай літаратурамі захавалася. Гэта пераемнасць грунтавалася на агульных каштоўнасцях хрысціянскай цывілізацыі, якія выявіліся ў народнай культуры, рускай, польскай і ўкраінскай літаратуры і паўплывалі на творчасць пачынальнікаў і класікаў беларускай літаратуры. На этапе яе станаўлення (першая палова XIX ст.) прарокам аказаўся Адам Міцкевіч — беларус паводле радаводу і класік польскай літаратуры. У сваіх «лекцыях аб славянскіх літаратурах» (Парыж, 1840–1843) ён казаў: «На беларускай мове, якую называюць русінскаю або літоўска-русінскаю, гавораць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта — самая багатая і чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і цудоўна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі»¹. А таксама ў дзяржаўным і грамадскім сумоўі і справядлівасце, дадамо мы.

А. Міцкевіч ведаў беларускую мову, гісторыю старадаўняй Беларусі-Літвы, але яшчэ не ўяўляў перспектыву яе дзяржаўнага адраджэння, як паэтрамантык арыентаваўся на аднаўленне ўжо пройдзенага этапу — яе федэратыўнага яднання з Каронаю Польскаю ў складзе Рэчы Паспалітай. На гэты ж рамантычны ідэал арыентаваліся беларуска-польскія пісьменнікі

¹ Міцкевич А. Собр. соч.: В 5 т. М., 1954. Т. 4. С. 325–326.

Міцкевічавага атачэння, яго сябры па Віленскаму універсітэту і нелегальнаму Таварыству філаматаў — Ян Чачот, Тамаш Зан, пазней Ян Баршчэўскі, іншыя пачынальнікі новай беларускай літаратуры. Наступны крок у выяўленні беларускага нацыянальнага ідэалу зрабіў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч (1808–1884), ён таксама быў двухмоўным, беларускім і польскім пісьменнікам, але лепшыя творы напісаў на мове свайго народа, увасобіў на тэатральнай сцэне свае п’есы «Рэкруцкі набор» (1841), «Ідылія» (1852), стаў пачынальнікам беларускага нацыянальнага тэатра. Гэты першаадкрывальнік яшчэ невядомай у XIX ст. літаратуры адчуў беларускую душу Міцкевічавага «Пана Тадэвуша» і пераклаў яго на мову свайго народа. Аднак царскія ўлады забаранілі публікацыю на стады друкарскага набору і выпуску першых двух раздзелаў твора. Царызм не прызнаваў этнічнай і моўна-культурнай самастойнасці нашага народа.

В. Дунін-Марцінкевіч стаяў ля вытокаў новай беларускай літаратурнай традыцыі. Але ён яшчэ не ўяўляў шляху Беларусі да стварэння нацыянальнай дзяржаўнасці, следам за А. Міцкевічам, К. Каліноўскім марыў пра адраджэнне федэратыўнай Рэчы Паспалітай, у якой Беларусь і Літва мелі б нацыянальную аўтаномію. Гэты ідэал натхняў папярэдніка «нашаніўскага» нацыянальнага Адраджэння Францішка Багушэвіча, удзельніка паўстання супраць царызму ў 1863 г. Пазней, у сталым веку, перажыўшы вымушаную эміграцыю на Украіне, Ф. Багушэвіч у прадмове да зборніка вершаў «Дудка беларуская» (1891) глыбока адчуў ідэал адраджэння Беларусі — моўна-культурнага і дзяржаўнага. Адсюль ягоны завет усім наступным пакаленням беларусаў: «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі!» У гэтай жа кнізе паэт, верагодна, упершыню сказаў пра беларускую дамінанту калісці слаўнага Вялікага Княства Літоўскага: «А ў сярэдзіне Літвы, як тое зярно ў гарэху, была наша зямліца — *Беларусь!*»².

Вяртанне да агульнадзяржаўнага статуса роднай мовы, апалогія Бацькаўшчыны, утварэнне нацыянальнай дзяржавы — вось тыя ідэалы, якія натхнялі заснавальнікаў і лідэраў Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ, 1902–1918), штотыднёвіка «Наша ніва» (1906–1915), дзеячаў Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) і, урэшце, беларускую культуру высокага нацыянальнага стылю. Беларуская літаратурная класіка (яна сфарміравалася ў 1906–1930 гг.) была не толькі мастацтвам слова, бо шчыльна наблізілася да філасофіі і грамадска-палітычнай думкі, глыбока выявіла ідэалы народа ў эпоху яго нацыянальнага Адраджэння.

Палітычны аспект грамадскіх ідэалаў беларускай класічнай літаратуры ў агульных рысах вядомы: гэта — незалежная, суверэнная, дэмакратычная, арыентаваная на сацыяльныя і духоўна-культурныя прыярытэты, са шматкладнай эканомікай дзяржава, у якой дзяржаўнай мовай павінна быць родная

² Buraczok Maciej. *Dudka białoruskaja*. Kraków, 1891. S. V.

мова беларускага народа. Сістэмнае вывучэнне гэтай тэмы — задача даследчыка беларускай сацыяльна-палітычнай філасофіі. У гэтым рэфератае неабходна ў агульных рысах абазначыць спецыфічна мастацкія, вобразна-сімвалічныя выявы грамадскіх ідэалаў у нашай літаратуры. Яны звычайна грунтуюцца на універсальных архетыпах, сфарміраваных у міфалогіі, рэлігіі, фальклоры, іншых відах культурнай традыцыі. Найбольш папулярныя матывы ў ёй — вобраз-ідэал дасканаллага грамадства, свабоднага ад эгаізму, сацыяльных і псіхалагічных канфліктаў. У паэтычным эпасе ён выявіўся ў разгорнутых карцінах сельскага Раю. У лірыка-драматычных тэкстах гэты вобраз ускладніўся: тут Рай супастаўлены з Пеклам, вобразы зямной пакуты і надзеі раскрыліся ў матывах, дзе праглядаюцца евангельскія архетыпы Лазара Беднага і ягонага багатага брата.

Новая беларуская літаратура пачалася з ананімнага вершаванага апавядання «Уваскрэсенне Хрыстова і сашэсце яго ў ад» (канец XVIII ст.), памылкова аднесенага некаторымі даследчыкамі да атэістычнай літаратуры³. Між тым добра вядомы ўзоры гэтага жанру ў заходнееўрапейскіх і славянскіх літаратурах. М. Бахцін звярнуў увагу на папулярнасць у сярэдневяковай Еўропе карнавальных жанраў камізму, у тым ліку *велікоднага* смеху⁴. Беларуская паэтычная рэпрыза да гэтай карнавальнай культуры — стрымана-лагодная, гумарыстычная, у стылі фальклорнага зніжэння нябесна-высокага да штодзённага і зямнога. Другая частка гэтага твора — пародыя на апокрыфы пра сашэсце Хрыста ў пекла і вызваленне ім несвядомых грэшнікаў. Сюжэты абмалёўваюцца ў гумарыстычным плане па аналогіі з п'янаватымі спрэчкамі на сялянскіх пагулянках.

У свой час савецкая крытыка заідэалагізавала іншыя, сёння ўжо класічныя ананімныя творы «Энеіда навыварат» (пасля 1812 г.) і «Тарас на Парнасе» (1850-я г.), убачыла ў іх атэізм, класавую барацьбу і сатыру. Але сатыра — гэта адмоўна-зніжальны, нават злы смех, у той час як гэтыя творы грунтуюцца на гумары, дасціпнасці, на амбівалентных карнавальных гратэсках. Яны ўзніклі ў традыцыях, пачатых у антычнасці, адроджаных у барока (другая палова XVII–XVIII стст.), калі ствараліся ўзоры гэтага стылю — французская паэма П. Скарона «Пераапануты Вергілій» (1648–1652), аналагічныя творы ў Расіі («Вергіліева Энеіда, вывороченная наизнанку» Н. Осіпава, 1791) і на Украіне («Энеіда» У. Катлярэўскага, 1798).

Пльнь гратэскава-карнавальнага і гумарыстычнага смеху, амбівалентнага паводле зместу, прайшла праз усю гісторыю нашай літаратуры, самабытна выявілася ў творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча (1808–1884), Ф. Багушэвіча (1840–1900), Янкі Купалы (1882–1942), Якуба Коласа (1882–1956), Ядвігіна Ш.

³ Кісялёў Г. В. Травесцыя //Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. Т. 5. Мн., 1987. С. 262.

⁴ Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. 2 изд. М., 1990. С. 91.

(Антон Лявіцкага, 1868–1922), Кандрата Крапівы (1896–1991), Андрэя Макаёнка (1920–1983), іншых пісьменнікаў, урэшце ў ананімнай паэме ў жанры травесці «Сказ пра Лысую Гару», апублікаванай ў бібліятэцы часопіса «Вожык» (1988 і 1991 гг.).

Іншы характар сувязі з хрысціянскай традыцыяй у элегічнай паэзіі малітоўнага настрою. Першым узорам яе быў верш пачынальніка песні-жалбы як жанру Паўлюка Багрыма «Зайграй, зайграй, хлопча малы...» (1828), дзе спалучаюцца хрысціянская малітва і язычніцкі плач-галашэнне. Песня-малітва ніколі не заціхала ў нашай літаратуры, удасканалывалася яе пачынальнікамі, класікамі, паэтамі 1920–1970-х гг. (Уладзімір Дубоўка, Уладзімір Жылка, Наталля Арсеннева), нашымі сучаснікамі (Уладзімір Караткевіч, Ніл Гілевіч, іншыя паэты элегічна-песеннага накірунку).

Другая скразная плынь беларускай класічнай паэзіі шырэі, пэўная грань нашай культуры ў эпоху яе нацыянальнага Адраджэння сфарміравалася пад моцным уплывам папулярнай у народзе евангельскай прытчы пра Лазара Беднага і ягонага багатага брата. Яе распавядаў Хрыстос сваім вучням (Лк. 16: 19–31). У каментарыі да зборніка народных духоўных песень этнограф Е. Раманаў пісаў: «Лазар Бедны» шырока распаўсюджаны на Беларусі, яго спяваюць не толькі старцы ех офісію (па прафесіі, «на пасадзе». — У. К.), але і ўсе прыгнечаныя і зняважаныя. Здаецца, беларус не супраць таго, каб бачыць у Бедным Лазары самога сябе»⁵. Этнограф М. Нікіфароўскі ў нарысе «Старцы» (1920) апублікаваў тэкст народнага «Лазара» — фалькларызаваную, расквечаную паэтычнай фантазіяй евангельскую прытчу («Ой, як жыў слаўны багатыр, // Сабіраў біседачку багаты...») ⁶. Фалькларыст С. Малевіч апублікаваў тэкст народнай Лазаравай песні ў яе беларуска-каталіцкім варыянце («Ня адзін чалавек багаты быў, // Каторы ў роскашы піваў і ядаў...») ⁷. Урэшце У. Дабравольскі запісаў на Смаленшчыне трэці варыянт Лазаравай песні, характэрны для беларуска-рускага памежжа («Як зямля з вадою суснавалася, // Тады ж то два брацьнінкі нараджаліся...») ⁸.

Народныя Лазаравы песні вар’іруюць развязку евангельскай прытчы. Памерлі бедны Лазар і багаты брат: першы трапіў у рай, другі — у пекла. Пакутуючы ў пякельным агні, багач просіць Бога (варыянт — Аўраама) паслаць Лазара, каб той асвяжыў яго «арданскай вадой» (з ракі Іардан). Але пачуў у адказ, што паміж багатым і бедным узнікла прорва, якую нельга перайсці.

⁵ Романов Е. Белорусский сборник. Вып. 5: Заговоры, апокрифы и духовные стихи. Витебск, 1891. С. 356.

⁶ Никифоровский Н. Я. Очерки Витебской Белоруссии. I: Старцы. М., 1892. С. 24.

⁷ Малевич С. Белорусский нищенский «Лазарь» // Живая старина. Спб., 1906. Вып. 2. С. 109–114.

⁸ Добровольский В. Н. Смоленский этнографический сборник. Ч. IV // Записки Императорского Русского географического общества по Отделению этнографии. М., 1905. С. 646–651.

Евангельскія архетыпы Лазара Беднага і ягонага багатага брата моцна змяніліся ў прафесіянальнай паэзіі, страцілі канфесіянальна-рэлігійныя прыкметы, дапасаваліся да канкрэтна-гістарычнага і літаратурнага кантэксту. Яны моцна паўплывалі на першыя паэтычныя зборнікі Я. Купалы («Жалейка», 1908), Я. Коласа («Песні-жальбы», 1910), вызначылі элегічную плынь «нашаніўскай» паэзіі, вядомай ў крытыцы як «плач па роднай старонцы». Тэма біблейска-хрысціянскіх архетыпаў ужо даследавалася мною ў ранейшых публікацыях⁹. Цікава, што якраз Максім Багдановіч, якога з часоў «Нашай нівы» не без падстаў называлі паэтам чыстай красы, апублікаваў у «Нашай ніве» верш «З песняў беларускага мужыка» (1909), дзе ёсць мастацкая інтэрпрэтацыя прытчы пра Лазара Беднага. І паэтычнае прароцтва аб рэвалюцыі:

Я хлеба ў багатых прасіў і маліў, —
Яны ж мне каменні давалі;
І тыя каменні між імі і мной
Сцяною вялізнай усталі.

Яна усё вышай і вышай расце
І шмат каго дужа лякае.
Што будзе, як дрогне, як рухне яна?
Каго пад сабой пахавае?¹⁰

Пяройдзем да трэцяга архетыпу грамадскіх ідэалаў у літаратуры. Класічнае мастацтва, найбольш музыка і паэзія, выяўляюць Рай і Пекла змянога жыцця. І гэта зразумела, бо, паводле універсальнага біблейскага архетыпа, Стваральнік Сусвету пасяліў нашых прабацькоў у Садзе-Раі, а за грахі выгнаў на зямлю, дзе радасці ўраўнаважаны пакутамі. Два біблейскія архетыпы Раю (сельскі ў Кнізе Быцця і гарадскі ў заключнай частцы Апакаліпсіса ў вобразе Новага Ерусаліма), урэшце, Рай нябесны, спущаны з Неба, паводле апокрыфаў, набылі значэнне архетыпаў для мастацкіх, сацыялагічных (у марах сацыялістаў-утапістаў) і палітычных (ідэал дасканалага грамадства камуністаў) мадэляў змянога Раю — адкрытых (яны лёгка «прачытваюцца») і прыкрытых, пераўтвораных у кантэксте спецыфічных мастацкіх значэнняў і сэнсаў.

Вобраз сялянскага Раю сярод чыстай прыроды, дзе зняты ўсе сацыяльныя і асабіста-псіхалагічныя супярэчнасці, — скразны матыў новарамантычнай плыні ў беларускай літаратуры. Тут яна развівала традыцыі народнай

⁹ Конан У. Цыклічная структура лірыкі: Паэзія Якуба Коласа // Роднае слова. 1996. № 9. С. 41–51; Ён жа. «Я паціху песні сумныя пяю...»: Цыклічная структура лірыкі Максіма Багдановіча // Роднае слова. 1997. № 4. С. 20–33; Ён жа. «Беларусь — мая старонка, дык люблю ж яе...»: Цыклічная структура лірыкі Янкі Купалы // Роднае слова. 1997. № 7. С. 21–31.

¹⁰ Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. Т. 1. Мн., 1992. С. 210.

культуры¹¹ і сусветнай літаратуры — ад антычнасці (вобраз Залатога веку ў грэка-рымскай міфалогіі, паэме Авідзія «Метамарфозы») да Новага часу (эпічныя паэмы Джона Мільтана «Страчаны Рай» і «Вернуты Рай», 1667–1671). Але ў адрозненне ад сваіх айчынных і заходнееўрапейскіх папярэднікаў эпохі сярэднявекі, Рэнесансу, стыляў барока і класіцызму, якія рэдка выходзілі за рамкі біблейскіх архетыпаў, пачынальнікі і класікі новай беларускай літаратуры арыентаваліся на свецкую культуру. У іх творчасці біблейскія сюжэты і матывы набылі значэнне сімвалаў і экспрэсіўных выяўленчых сродкаў, пераадолена ранейшае цытаванне і запазычванне з Бібліі.

Першым творцам паэтычнага міфа пра сельска-шляхецкі Рай у Навагрудчыне быў А. Міцкевіч (1798–1855). Аналіз яго творчасці дазваляе нам пераканацца ў тым, што за райскімі матывамі ў яго паэзіі хаваецца таямніца духоўнага перажывання быцця ў мастацтве, яе архетыпічныя вытокі, псіхалагічна абумоўленыя памяццю пра дзіцячае ўспрыманне свету наогул, свайго «роднага кута» асабліва. Бязгрэшнае дзіця ўспрымае свет наш зямны як Рай. Набыўшы духоўны вопыт і мудрасць, таленавіты мастак захоўвае ў сабе дзіцячую, «галубіную» душу і свой райскі вобраз свету. Эпіграфам да райскіх матываў у паэзіі А. Міцкевіча маглі б паслужыць радкі яго верша «Паліліся мае слёзы...» (1844):

Polaly się łzy me czyste, rzęsiście
Na me dzieciństwo *sielskie, anielskie...*¹²

Эпічная паэма А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш» — паэтызацыя сельскага побыту беларускай шляхты, духоўная сублимацыя тугі па Радзіме і мастацкія карціны сельскага Раю. Першы перакладчык паэмы дакладна выявіў паэтычную думку ўводнай часткі гэтага твора:

Літва! — родная зямелька! Ты, маўляў, здароўе, —
Той цябе ашанце, каму безгалоўе!
Хто жыў калісь на ніўцы тваёй, як у раю,
І вось крывавы роніць слёзкі ў чужым краю!¹³

(Пераклад В. Дуніна-Марцінкевіча)

Райскае хараство дорыць нам любоў да быцця ў яго жывой разнастайнасці, да роднага краю. Урэшце — чыстае, узнёслае каханне да жанчыны. Пра гэтае вяртанне да раю сваёй душы паэт сказаў у вершы «До Н***» (1830), прысвечаным Генрыеце Анквічоўне, разумнай і прыгожай дачцэ графа Анквіча:

¹¹ Гэтай тэме прысвечаны спецыяльны раздзел майго даследавання «Архетыпы сацыяльнай гармоніі і зямнога Раю ў беларускім фальклоры». Рукапіс па тэме «Грамадскія ідэалы» — у Нацыянальным навукова-асветным цэнтры імя Ф. Скарыны. Справаздача за 1996 г.

¹² Mickiewicz A. Dzieła. Warszawa, 1955. Т. 1. С. 417.

¹³ Дунін-Марцінкевіч В. Творы. Мн., 1984. С. 301.

Znasz-li ten kraj?
Ach, tam, o moja miła!
Tam był mi raj,
Pókiś ty ze mną była! ¹⁴

Рай і Пекла грамадскага жыцця, народ і яго паэт-пясняр у вобразе прарока нацыянальнага адраджэння — скразныя тэмы беларускай класічнай паэзіі. В. Дунін-Марцінкевіч (1808–1884) у вершаваным апавяданні «Люцынка, альбо Шведы на Літве» (1861) малітоўна звяртаўся да Усявышняга:

Божа наш! Ты шыбануў на зямлю чалавека,
І няшчасця брэмя, і шчасця ад веку
Ты прызначыў яму, выганяючы з раю, —
Як жа ў смутак душы яго любасць да краю
Ты ўліў? І чаму ён ля роднае нівы
Адчувае і вольным сябе, і шчаслівым? ¹⁵

Беларуская класічная паэзія абвясціла свету пра пякельныя бакі нашай гісторыі, жыцця вёскі — гэтага спрадвечнага падмурка нацыі. Вобраз Лазара Беднага быў тут не толькі сімвалам-архетыпам «чалавека з народа», селяніна і парабка. Парабчанкай у царскай імперыі была іхняя родная старонка Беларусь. Аднак жа, паводле евангельскай прытчы, Лазар Бедны звездаў не толькі зямное Пекла, але і нябесны Рай. Пасталеўшы, набыўшы мудрасць прарокаў, класікі нашай паэзіі выявілі надзею на ажыццяўленне ідэалаў дасканаллага грамадства, вольнага ад знявагі чалавека творчага і адсутных з гістарычнай авансцэны народаў. У фінальнай частцы паэмы «Курган» (1912) ідэал людской дасканаласці прарочыць здань закатаванага Гусляра:

Гуслі строіць свае, струны звонка звяняць.
Жменяй водзіць па іх абамлелай,
І ўсё нешта пяе, што жывым не паняць,
І на месяц глядзіць, як сам, белы.
Кажуць, каб хто калі зразумеў голас той,
Не зазнаў бы ніколі ўжо гора...

Не зазнаць ніколі гора — значыць жыць у ідэальным, райскім краі. Як у фінале Апакаліпсіса: «І ўтрэ Бог кожную слязінку з вачэй іхніх; і смерці ўжо не будзе, ні плачу, ні галашэння, ані хваробы...» (Апак. 21: 4). Вобраз сялянскага вясковага Раю паэт намалюваў у эпічнай паэме «Яна і я» (1913). У 12-й песні «Яблыні цвітуць» ён сам назваў свой трансцэндэнтны ідэал:

¹⁴ Mickiewicz A. Wiersze. Warszawa, 1972. S. 289.

¹⁵ Дунін-Марцінкевіч В. Творы. С. 301.

Раем на зямлі выглядываў нам сад.
Я ў ім — Адам, Яна ў ім — Ева;
У Раі гэтым вецер быў нам Бог і сват,
Вяцьвямі шлюб давала дрэва.
Птушкі ў мільён струн вяселле гралі нам,
Пасажнай маткай была пчолка,
Сонца несла ўцехі думкам і грудзям,
Пасцелю слала нам вясёлка.¹⁶

Гэта — Рай не толькі вонкавы, прыродны, але і ў душы закаханых. У паэме зняты ўсе супярэчнасці — не толькі грамадскія, але і асабістыя. Чалавек зямны, рэальны нясе ў сваёй душы свой Рай і сваё Пекла, сваю нябесную сінюю птушку — і свайго падзямельнага дракона. І толькі няспынная духоўная барацьба дае яму шанц замкнуць сваю ўласную апраметную на дванаццаць замкоў, як таго казачнага змея, якога героі прывязваюць у «цёмнай каморы» дванаццаццю ланцугамі. Я. Купала, паэт-рамантык і мудры прарок, прыадчыніў нам нябесныя вароты, паказаўшы, якім райскім жыццём маглі стаць штодзённыя сялянскія турботы, каб свет не пайшоў па Каінавым шляху.

Даследчыкі літаратуры чамусьці не звярнулі ўвагі на хрысціянскія матывы Лазара Беднага, Пекла і Раю ў драме Я. Купалы «Раскіданае гняздо» (1913). У экспазіцыі да першага акта драмы аўтар зазначае: «Данілка на зямлі скрыпку майструе. Старац сівы, як голуб, абчэплены торбамі, з кіем у руках, сядзіць на лаве». Старац і хлопчык-музыка — гэта здвоены вобраз беларускага жабрака-дудара. А ў фінале ёсць аўтарская рэмарка: «Старац ідзе наперад, за ім Марыля з дзецьмі па баках, а за Марыляй — Данілка. Усе пяюць «Лазара». Данілка іграе...»¹⁷. У шостаі з’яве першага акта трагічная гераіня Зоська апавядае свае сны — сімвалічныя карціны ўзыходжання праз Пекла ў Рай. Райскія матывы тут фалькларызаваліся, набылі прыкметы чарадзейнай казкі. Урэшце, фабула драмы «Раскіданае гняздо» ёсць у пэўным сэнсе мастацкая інтэрпрэтацыя біблейскага сюжэта выгнання нашых прабацькоў Адама і Евы з Раю. Бо ў народных уяўленнях «гняздо», «родны кут» — жывыя сімвалы зямнога Раю.

Геніяльнай адраджэнскай «рэпрызай» да шляхетнага «Пана Тадэвуша», па сутнасці, унікальным у еўрапейскай літаратуры сялянскім эпасам з’яўляецца «Новая зямля» Я. Коласа. Ён таксама пачынаў з элегічных, мінорных матываў, праз іх выявіў пякельны бок жыцця свайго народа. Тэма пакутніцтва дакладна абазначана ў першым вершы паэта «Наш родны край», апублікаваным у першай легальнай беларускай газеце «Наша доля» 1 верасня 1906 г. Вось два фрагменты з яго:

¹⁶ Купала Я. Зб. тв.: У 7 т. Т. 5. Мн., 1974. С. 130–131.

¹⁷ Купала Я. Зб. тв. Т. 6. Мн., 1975. С. 316, 340.

Край наш бедны, край наш родны!
 Гразь, балота ды пясок...
 Чуць дзе крыху луг прыгодны...
 Хвойнік, мох ды верасок.

 Наша поле дрэнна родзіць,
 Бедны тут жыве народ.
 У гразі ён, бедны, ходзіць,
 А працуе — льецца пот...¹⁸

Аналагічныя матывы, вобразы і адпаведныя ім лад і мелодыя (у дыяпазо- не танальнасцей любімых у народзе жалейкі, дуды і ліры) вар’іруюцца ў іншых вершах паэта, апублікаваных у зборніку «Песні-жалыбы». Але спакваля на- бываюць вышыню матывы светлыя, райскія: «Люблю я прыволле // Шырокіх палёў, // Зялёнае мора // Ржаных каласоў...» («На полі вясной»). Або: «На ўсходзе неба грае // Дзіўным блескам жару, // Залацісты сноп купае // Ў по- лымі пажару. // Чуць-чуць дрогне, праліецца // Чырвань на ўсходзе; // Гэта неба ўсміхнецца // Людзям і прыродзе. // І ўбірае залатую // Сонейка дарогу, // Паліць свечку дарагу // Прад алтарам Бога...» («Усход сонца»). Урэшце, лірыка-эпічная паэма «Новая зямля» — велічная карона Дрэва Паэзіі нашага песняра, аптымістычная сімфонія, дзе нават трагічны фінал (раздзел «Смерць Міхала») асветлены надзеяй на сялянскі Рай¹⁹. Яго карціны так светла і нат- хнёна малое паэт, пачынаючы з экспазіцыі:

Вось як цяпер перада мною
 Ўстае куточак той прыгожы,
 Крынічкі вузенькае ложка
 І елка ў пары з хваіною,
 Абняўшысь цесна над вадою,
 Як маладыя ў час кахання,
 У апошні вечар расставання.
 І бачу лес я каля хаты,
 Дзе колісь велічна дзяўчаты
 Спявалі песні дружным хорам,
 З работ ідучы позна борам.
 Нясліся зыкі песень здольных,
 Ў лясах раз-пораз адбівалісь,
 І ім узгоркі адклікалісь,
 І радасць біла ў песнях вольных...

М. Багдановіч (1891–1917), паэт апалонаўскага тыпу, як ужо адзначалася, таксама пачынаў з пякельных інтанацыяў на матыў Лазара Беднага. Але і тут

¹⁸ Колас Я. Песні-жалыбы. Вільня, 1910. С. 34.

¹⁹ Конан У. Паэтычная саната Якуба Коласа // Каласавіны. Мн., 1997. С. 13–22.

ён быў наватарам, надаўшы сваім першым творам («Мае песні», «3 песняў беларускага мужыка») выразны суб’ектыўны змест — духоўнае перажыванне быцця сялянскай вёскі. А ў паэтычнай кніжцы «Вянок» выявіў чарадзейныя, райскія малюнкi і мелодыі беларускай прыроды, адкрыў паэзію змяркання, начной і зімовай іпастасяў быцця. Яго цыклы «У зачараваным царстве» — гэта сінтэз музыкі і паэтычнага жывапісу, тварэнне беларускага Раю ²⁰.

Мара пра дасканалае, гарманічнае жыццё на зямлі і кантрастныя для гэтых вобразаў элегічна-журботныя матывы накіраваны Лазаравых песень характэрныя не толькі для літаратурнай класікі, але і для пазнейшай даваеннай (20–30-я гг.) і сучаснай беларускай паэзіі. На жаль, яна яшчэ мала даследавалася ў гэтым аспекце. Гэтая санатная структура — сутыкненні і ўзаемапераходы дзвюх кантрастных тэм-матываў выразна выявілася ў традыцыйнай для беларускай літаратуры медытацыйнай і песеннай (радасна-экстатычнай і элегічнай) паэзіі, у творчасці яе лідэраў Максіма Танка і Ніла Гілевіча.

Райскія і пыкельныя матывы ў паэзіі Н. Гілевіча бліжэй да Купалавай песеннай традыцыі, чым да метафарыстыкі еўрапейскай (яна паўплывала на творчасць М. Танка — непасрэдна і праз польскую літаратуру). Але вобразныя дамінанты святла і ценяў у Гілевічавай лірыцы інакш пачыналіся і канчаліся, чым у Купалы. Аўтар «Жалейкі» пачаў з элегічных песень і вобразаў заняпаду сялянскай Беларусі ў царскай імперыі, пазней развіў кантрастную адносна іх тэму гармоніі і дасканалага жыцця ў сельскім Раі (паэма «Яна і я»), урэшце (па аналогіі з санатна-цыклічнай кампазіцыяй) аб’яднаў гэтыя палярныя матывы ў драматычнае адзінства (драма «Раскіданае гняздо», паэзія 1914–1921 гг.). Н. Гілевіч пачаў са студэнцкай радасна-экстатычнай «Песні ў дарогу» (першы зборнік паэзіі, 1957 г.). Райскія матывы дамінуюць у вершы, які даў назву кніжцы:

Калі не жадаеце знацца ў жыцці
З назойлівай скрухай-журбою, —
Куды ні прыйдзеца паехаць, пайсці, —
Песню бярыце з сабою!.. ²¹

Заўсёды жыць з песняй і, як раіць паэт, «выкінуць з ранцаў і сэрцаў тугу», забыць, «што гнездзіцца сум на зямлі», — і, значыць, жыць як у Раі. Назваю трэцяй кніжкі паэзіі («Неспакой») паэт назаўсёды засведчыў прадчуванне суму і тугі — страчанага Раю. Але ён шукаў і знаходзіў яго. Як, напрыклад, у рамантычным па танальнасці зборніку вершаў «На высокім алтары» (1994):

На высокім алтары,
У лясной старонцы...

²⁰ Аналіз паэзіі М. Багдановіча гл. у кн.: Конан У. Святло паэзіі і цені жыцця: Лірыка Максіма Багдановіча. Мн., 1991.

²¹ Гілевіч Н. Песня ў дарогу. Мн., 1957. С. 3.

Ты гары, гары, гары,
Залатое сонца!..

А яшчэ раней была папулярная ў народзе песня: «Вы шуміце, шуміце // Нада мною, бярозы, // Калыхайце, люляйце // Свой напеў векавы...» (1965). Гэта — светлы міг жыцця, калі душа сталага чалавека вяртаецца ў сваё дзяцінства, каб прыпасці да роднай зямлі, як да матчыных грудзей. Гэта значыць, вярнуцца ў свой Рай зямны. Праз восем гадоў паэт апублікаваў антытэзу да гэтай райскай песні — трагічна-суровую «Пальновую ростань», прароцтва пра Чарнобыльскую бяду. Тут дамінуюць матывы страчанага Раю:

Знаю: мне не вярнуцца
Гэтым шляхам ніколі —
На апошнюю ростань,
На спатканне з былым.
Белай стужкай дарога
Раскацілася ў полі,
А на ўзбоччы дарогі —
Толькі шызы палыны...²²

Паэт самабытнага наватарскага кірунку Алесь Разанаў пачаў з традыцыйнай паэзіі ў першай кніжцы — «Адраджэнне» (1970), дзе дамінуюць аптымістычныя, мажорныя матывы; космас і чалавек бачацца тут у перспектыве на універсальную гармонію, няспынны палёт да будучыні. Узыходжанне на духоўную вышыню — ключавы вобраз ягонага паэзіі. Апошнія кнігі А. Разанава — «У горадзе валадарыць Рагвалод» (1992) і «Паляванне ў райскай даліне» (1995) — гэта вяртанне з неба на зямлю, спасціжэнне духоўнай існасці зямных рэалій. Райская даліна — той жа ідэал зямнога Раю, які мог бы адбывацца, каб не Каінаў грэх чалавека.

Мастацкая эстэтызацыя нескранутай прыроды, традыцыйнага ладу жыцця і народнай культуры засведчыла неарамантычныя дамінанты ў асноўным рэчышчы развіцця беларускай паэзіі, арыентаванай на хрысціянскія каштоўнасці і крытыку аднабокай індустрыяльна-урбаністычнай цывілізацыі. Гэтая плынь прысутнічае не толькі ў традыцыйнай песеннай лірыцы, але і ў лепшых узорах мадэрнісцкай паэзіі. У апошнія дзесяцігоддзе настойліва заяўляе свае прэтэнзіі постмадэрнісцкая плынь у нашай літаратуры, запраграмаваная па катэгорыях агіднага, нізкага і гратэскава-камічнага, у лепшым выпадку — на дасціпнае, якое бярэ пачатак ад колішняга барока. На маю думку, гэты ў значнай ступені запазычаны з еўра-амерыканскага паставангарда накірунак не мае перспектывы ў Беларусі, бо выпадае з нашых мастацкіх і духоўна-этычных традыцый.

²² Гілевiч Н. Пoвязь. Мн., 1987. С. 102.

Сямён Падокшын (Мінск)

КАШТОЎНАСЦІ І ІДЭАЛЫ БЕЛАРУСКАГА АДРАДЖЭННЯ (БЕЛАРУСКАЕ АДРАДЖЭННЕ XVI – ПАЧАТКУ XVII стст. І СУЧАСНАСЦЬ)

У Карла Ясперса ёсць ключавое паняцце — «восевы час», або «восевая эпоха» — асноватворны перыяд у гісторыі чалавецтва паміж 800 і 200 г. да н.э., калі ўзніклі сусветныя рэлігіі і філасофія, сфарміраваліся сучасная духоўнасць, склаўся тып чалавека, які існуе і ў нашы дні. Гэта, згодна з Ясперсам, адбылося «амаль адначасова» і «незалежна адзін ад аднаго» ў Кітаі, Індыі, Іране, Палесціне, Грэцыі. Менавіта ў «восевы час» абудзіліся чалавечы дух, самасвядомасць, чалавек пачаў асэнсоўваць «быццё ў цэлым, самога сябе і свае межы». Прычым «тым, што адбылося, што было створана і асэнсавана ў той час, *чалавецтва жыве аж да сённяшняга дня. У кожным сваім парыве людзі, успамінаючы, звяртаюцца да восевага часу, запальваюцца ідэямі гэтай эпохі*»¹.

Для Беларусі такім «восевым часам», «восевай эпохай» з’яўляецца перыяд першага беларускага Адраджэння (XVI – пачатак XVII ст.). Менавіта ў гэтую эпоху сфарміраваліся каштоўнасці і ідэалы, якія складаюць аснову сучаснай духоўнасці і нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа. У гэты час жылі стваральнікі айчыннай культуры, нацыянальнага духу, беларускай ідэі Францыск Скарына, Мікола Гусоўскі, Васіль Цяпінскі, Сымон Будны, Астафей Валовіч, Леў Сапега, Андрэй Волан, Фёдар Еўлашоўскі, Лаўрэнцій Зізаній, Мялецій Сматрыцкі і многія інш. Гістарычна заканамерна, што ў часы нацыянальнага ўздыму да гэтага восевага для беларускага народа і культуры часу звярталіся і звяртаюцца прадстаўнікі айчыннай інтэлігенцыі — пісьменнікі, літаратуразнаўцы, філолагі, гісторыкі, філосафы, мастакі; што яго каштоўнасцямі і ідэямі захапляюцца не толькі інтэлектуалы, але і нацыянальна свядомыя рабочыя, тэхнакраты, бізнесмены, сяляне, моладзь.

Спынімся на некаторых найважнейшых каштоўнасцях і ідэалах, завешчаных нашаму часу першым беларускім Адраджэннем. Гэта — спалучэнне агульначалавечага і нацыянальнага; рэнесансна-гуманістычная, персаналістыцкая канцэпцыя чалавека, якая знітавана з ідэяй духоўнай свабоды, вяршэнства закона, канстытуцыйна-прадстаўнічай сістэмай улады; усведамленне неабходнасці культурна-рэлігійнай згоды, паразумення паміж Усходам і Захадам; талерантнасць як адна з гістарычна абумоўленых ментальнасцей культуры Беларусі; этычная дамінанта айчыннай філасофскай культуры; ідэя

¹ Ясперс К. Смысл и назначение истории. М., 1994. С. 32–38.

развіцця духоўнай культуры на нацыянальнай, беларускай моўнай падставе; непрымальнасць у духоўным жыцці, нацыянальна-культурнай палітыцы прымусу і насілля.

1. *Спалучэнне агульначалавечага і нацыянальнага.* Усталяванне асноватворных каштоўнасцей і ідэалаў беларускай культуры ў першую чаргу знітанае з постацю Францыска Скарыны. Роллю Скарыны ў фарміраванні нацыянальнай культуры можна параўнаць з той роллю, якую адыграў у станаўленні культуры Кітая Канфуцый. У гісторыі нацыянальнай беларускай культуры Скарынаўская Біблія мае тое ж значэнне, што і Біблія Лютэра ў жыцці і культуры нямецкага народа.

Адной з галоўных ідэй, якую сфармуляваў Скарына, — гэта *ідэя спалучэння агульначалавечых, хрысціянска-гуманістычных каштоўнасцей і ідэалаў з ідэаламі і каштоўнасцямі нацыянальнымі.* Абстрактныя рэлігійныя і сацыяльна-этнічныя паняцці хрысціянства і свайго часу — веру, любоў, справядлівасць, агульнае дабро, грамадскую карысць, індывідуальны і грамадзянскі абавязак, маральны і юрыдычны закон, творча-пазнавальную і практычную дзейнасць — Скарына не толькі гуманізуе, але і нацыянальна канкрэтызуе. Менавіта Скарыне належыць найпершая заслуга ў сцвярджэнні ў беларускай народнай свядомасці спрадвечнага значэння не толькі хрысціянска-гуманістычных, але і такіх нацыянальна-патрыятычных каштоўнасцей, як канкрэтная радзіма, родная мова, нацыянальная культура. Паэтычную выяву гэтага скарынаўскага ідэя атрымала ў яго знакамітым выказванні: «Понеже от прирочения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по воздуху, ведают гнезда своя; рыбы, плывающие по морю и в реках, чувят виры своя; пчелы и тым подобная боронят ульев своих, — тако ж и люди, игде зродилися и ускормлены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають»².

2. *Персаналісцкая канцэпцыя чалавека.* У сваіх прадмовах да біблейскіх кніг Скарына адхіліўся ад артадаксальнай візантыйска-праваслаўнай саборнай традыцыі, абгрунтаваўчы рэнесансна-гуманістычную, персаналісцкую канцэпцыю чалавека. Гранічна пашыраючы межы індывідуальнай духоўнай свабоды, беларускі мысліцель сцвярджаў бязмежнае права чалавека на пазнанне і творчасць, лічыў яго здольным дасягнуць інтэлектуальна-маральнай дасканаласці або ідэалу з дапамогай індывідуальных намаганняў, падкрэсліваў персанальную маральную адказнасць за ўчынкi. Менавіта з гэтых, рэнесансна-гуманістычных пазіцый *Скарына абвясціў права індывіда на незалежнае, самастойнае тлумачэнне Бібліі* (Скарынаўская Біблія адрасавалася «люду простама паспалітаму»), сцвярджаў неабходнасць актыўных адносін чалавека да існуючай грамадскай рэчаіснасці. Персаналісцкая тэндэнцыя была характэрна для беларускай духоўнай, у прыватнасці палітычнай і рэлігійнай,

² Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. Мн., 1969. С. 59.

культуры і да Скарыны, яна была знітавана з тымі прывілеямі і свабодамі, якія надаваліся шляхце, гараджанам вялікакняжацкімі і каралеўскімі граматамі, магдэбургскім правам, а потым і Статутамі Вялікага Княства Літоўскага. Яе яскравыя праявы мы наглядаем не толькі ў свецкім, але і ў царкоўным жыцці Беларусі і Украіны XVI–XVII стст. ды і пазней. Характэрны прыклад — брацтвы, якія адстойвалі права міран уплываць на жыццё праваслаўнай царквы, самастойна, з дапамогай Бібліі вырашаць багаслоўскія пытанні. Беларускія і ўкраінскія епіскапы пастаянна скардзяцца на тое, што мяшчане, асабліва віленскія і львоўскія братчыкі, умешваюцца ў духоўныя справы, імкнучца самастойна інтэрпрэтаваць Святое Пісанне.

Персаналісцкая тэндэнцыя, праявы якой мы наглядаем у Беларусі ў да-скарынаўскі і скарынаўскі перыяды, узмацнілася ў эпоху рэфармацыйнага руху (другая палова XVI ст.), з якімі знітаваны росквіт рэлігійнага індывідуалізму ў краіне. *Персаналісцкая тэндэнцыя стала адметнай рысай беларускай ментальнасці*, спосабам рэалізацыі духоўнай, рэлігійнай, сацыяльнай, нацыянальнай свабоды. Яе праявы ў беларуска-ўкраінскім праваслаўі зрабілі апошняе адметным ад праваслаўя маскоўскага. Як вядома, персаналісцкая тэндэнцыя пранізвае пазію Янкі Купалы, з'яўляецца філасофскай дамінантай «Новай зямлі» Якуба Коласа, прозы Васіля Быкава, Уладзіміра Караткевіча і інш.

3. *Ідэя вяршэнства закона і прававой дзяржавы*. Выдатным духоўным здабыткам беларускага Адраджэння XVI – пачатку XVII стст. з'яўляецца ідэя вяршэнства закона і прававой дзяржавы, знітаваная з рэнесансна-гуманістычнай, персаналісцкай канцэпцыяй чалавека. Водгук гэтай ідэі наглядаем у скарынаўскіх прадмовах да кнігі «Другі Закон» і кнігі «Суддзі», у прыватнасці ў думках пра натуральнае паходжанне права, яго абумоўленасць мараллю, неабходнасць усталявання ў грамадстве справядлівага правасуддзя і інш. Правыя погляды Скарыны з'яўляліся адлюстраваннем шматвяковай юрыдычнай практыкі, у выніку якой у краіне ўсталяваўся канстытуцыйна-прадстаўнічая сістэма ўлады, нараджалася ідэя вяршэнства закона³. Ідэі гэтай сістэмы зафіксаваны ў прывілеях, дадзеных шляхце і гараджанам, і, у першую чаргу, у трох рэдакцыях Статута ВКЛ (1529, 1566, 1588).

Філасофскае абгрунтаванне канцэпцыі прававой дзяржавы даў Леў Сапега ў сваіх прадмовах да Статута 1588 г. Найвышэйшай каштоўнасцю, лічыў Сапега, з'яўляецца *свабода*, сутнасць якой у абароненасці жыцця, здароўя, годнасці, маёмасці чалавека. Самым надзейным абаронцам гэтых правоў чалавека з'яўляецца *закон*. Усе — ад караля і вялікага князя да гараджаніна і селяніна — павінны падпарадкоўвацца закону. «Естесьмо невольниками прав того, абысь мы вольности уживати могли», цытуе Сапега Цыцэрона. Грамадства, дзе ўсё залежыць ад добрай або злой волі правіцеля, урадоўца, а не ад закона, нагадвае звярыную зграю. Там жа, дзе «право або статут гору мае,

³ Падокшын С. А. З гісторыі ліберальна-дэмакратычнай традыцыі ў Беларусі (XVI–XVII стст.) // Чалавек. Грамадства. Свет. 1996. Вып. 3–4.

там сам Бог всем владнет». Гаспадар, або вялікі князь, кароль «жадное звирхности над нами заживати не может, одно только колько ему право допушачеть». Жыхарам ВКЛ трэба быць правасвядомым народам: «...кожный обыватель годен есть наганення, который вольностью се фалить, а прав своих умети и розумети не хочеть». Беларусы павінны ганарыцца тым, што яны «не обчым яким языком, але своим власным права списанные маюць». На судовыя пасады, лічыў Сапега, трэба выбіраць людзей не толькі высокапрафесійных, але і высокамаральных⁴. Аналагічныя ідэі абгрунтаваў Андрэй Волан у сваёй працы «Пра палітычную або грамадзянскую свабоду»⁵.

Ідэя вяршэнства закона і прававой дзяржавы, выпрацаваная шматвяковай палітыка-юрыдычнай практыкай і думкай ВКЛ, сфармуляваная Сапегам і Воланам, уваходзіць у залаты фонд не толькі айчынай, але і сусветнай палітыка-прававой культуры, з'яўляецца *тэарэтычным падмуркам для будовы сучаснай беларускай прававой дзяржавы*.

4. *Ідэя духоўна-культурнага сінтэзу Усходу і Захаду*. Скарынай жа была абгрунтавана і такая асноватворная ідэя беларускай ментальнасці, духоўнай культуры Беларусі, як неабходнасць *сінтэзу каштоўнасцей і ідэалаў Усходу і Захаду*, дасягнення паміж імі культурна-рэлігійнай згоды, паразумення. Праблема гэта ў грамадстве Беларусі, як вядома, узнікла задоўга да Скарыны і была абумоўлена геапалітычным становішчам краіны «на мяжы культур», плюралізм рэлігійна-царкоўнага жыцця. Як палачанін, выхаванец Кракаўскага ўніверсітэта, доктар медыцыны Падуанскага ўніверсітэта, нарэшце, як перакладчык і выдавец Бібліі Скарына ніяк не мог абысці праблему суадносін паміж культурамі Усходу і Захаду. У сваіх прадмовах да Бібліі ён прапануе яе рашэнне. Рашэнне гэта — сінтэз, свабоднае і добраахвотнае заснаванне ўсходнім славянствам пэўных неабходных, жыццёва апраўданых каштоўнасцей, і, перш за ўсё, заходняй сістэмы адукацыі — «сямі свабодных навук», спалучэння рэлігійна-хрысціянскай, «Саламонавай» і натуральнай, навукова-філасофскай, «Арыстоцэлевай мудрасці». Трэба адзначыць, што «Арыстоцэлева мудрасць» — гэта заходнееўрапейская філасофія і навука, да якой сучаснае Скарыне праваслаўе, асабліва маскоўскае, ставілася гранічна падазрона. Скарына, такім чынам, сфармуляваў рэнесансна-гуманістычную канцэпцыю развіцця айчынай культуры, якая ў будучыні была прынята «на ўзбраенне» прагрэсіўнымі коламі беларуска-ўкраінскай грамадскасці, рэалізавана ў педагагічнай сістэме брацкіх школ, Кіева-Магілянскай акадэміі, істотна паўплывала на светапогляд выдатных дзеячаў праваслаўнай царквы і айчынай культуры — Пятра Магілы, Сільвестра Косава, Сімяона Полацкага і інш.⁶

⁴ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мн., 1989.

⁵ Падокшын С. А. Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі. Мн., 1990.

⁶ Ничик В. М. Петро Могила в духовній історії України. Київ, 1997. С. 84–90.

У прадмовах да Скарынаўскай Бібліі больш-менш выразна акрэслена рэнесансна-гуманістычная мадэль рэлігійна-царкоўнага жыцця, асноўным зместам якой з'яўляецца ідэя згоды ўсіх хрысціянскіх веравызнанняў на падставе ўзаемнай цяжкімасці. У скарынаўскіх тэкстах цалкам адсутнічаюць тэрміны «праваслаўе» і «каталіцтва», а гаворка ідзе пра хрысціянства наогул. На нашу думку, гэта свядомая, мэтанакіраваная, прынцыповая пазіцыя Скарыны, які, зыходзячы з гістарычнага вопыту, умоў айчыннага і заходнееўрапейскага жыцця, рэнесансна-гуманістычнай інтэнцыі, з'яўляецца прыхільнікам прымірэння і пагаднення ўсходняга і заходняга адгалінаванняў хрысціянскай царквы. Зразумела, што згоду ён мысліў на падставе раўнапраўя, свабоднага волевыяўлення, добраахвотнасці. Гэту скарынаўскую ідэю ўспрынялі яго нашчадкі, дзеячы беларускага Адраджэння. Дзякуючы намаганням ліберальнай беларускай шляхты, ідэя верацяжкімасці была зафіксавана ў Варшаўскай канфедэрацыі 1573 г., Статуце ВКЛ 1588 г. Яна з'яўляецца прынцыпам дзяржаўнай палітыкі да той пары, пакуль улада, частка пануючага класа і праваслаўнага святарства не пераарыентаваліся на іншую, контррэфармацыйную мадэль рэлігійна-царкоўнага жыцця, падставай якой з'яўлялася прысвая ўнізацыя.

Талерантнасць, павага да ініцыятыў і ініцыятыў і з'яўляецца адной з характэрных рыс народа Беларусі, беларускага менталітэту, сведчаннем высокага ўзроўню, цывілізаванасці нацыянальнага духу беларусаў, іх здольнасці вырашаць існуючыя сацыяльныя, палітычныя, міжнародныя і іншыя праблемы шляхам перагавораў, кампрамісаў, іх прынцыповае непрыманне ўсялякіх відаў экстрэмізму і тэрарызму. На жаль, у сучаснай публіцыстыцы наглядаюцца спробы трактоўкі беларускай талерантнасці як слабахарактарнасці або згодніцтва. Гэта прынцыповая памылка, вынік культурна-гістарычнай, філасофскай і палітычнай недасведчанасці.

5. *Этнічная дамінанта.* Як вядома, з часоў Кіеўска-Полацкай Русі дамінантай філасофскай культуры Беларусі з'яўлялася этыка. Этычная праблематыка займае важнае месца ў светапогляднай сістэме Скарыны і наогул у беларускай культуры эпохі Адраджэння. Менавіта эпоха Адраджэння ўзбагаціла беларускую этычную думку многімі новымі ідэямі⁷. Як паказалі беларускія даследчыкі, дамінуючая роля этыкі захавалася ў беларускай культуры і ў наступныя часы. Вышэйшым дасягненнем сучаснай беларускай, ды і не толькі беларускай, філасофска-этычнай думкі з'яўляецца творчасць В. Быкава, які здолеў сказаць новае слова ў сусветнай экзістэнцыялісцкай літаратуры і філасофіі.

6. *Ідэя развіцця культуры на нацыянальнай моўнай падставе.* Адным з істотных вынікаў беларускага Адраджэння XVI–пачатку XVII стст. з'яўляецца

⁷ Падокшын С. А. Франціск Скорина. М., 1981; Конан У. Эстэтычныя і этычныя погляды Францыска Скарыны // Скарына і яго эпоха. Мн., 1990. С. 311–359.

інтэнсіўнае фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці, усведамленне пэўнай адукаванай і патрыятычна настроенай часткай грамадства неабходнасці развіцця беларускай культуры, роднай мовы, асветы. Праблема развіцця нацыянальнай культуры пастаўлена Скарынам ужо самім фактам перакладу Бібліі, адрасаванай «людem пoсполитым руского языка». У сваіх прадмовах беларускі гуманіст свядома і настойліва падкрэслівае нацыянальна-патрыятычную накіраванасць сваёй дзейнасці: «...наболей с тоe причины, иже мя милостивый Бог с того языка на свет пустил». Сюжэт пра Юдзіф у скарынаўскіх прадмовах узнік не выпадкова: ён носіць яскрава выяўлены нацыянальна-патрыятычны характар. Скарына акцэнтue на гэтым увагу чытача: «...абыхом, яко зеркало, жену сию преславную [Юдзіф. — С. П.] пред очима имеюще, в добрых делех и в любви отчизны не только жены, но и мужи наследовали»⁸. Як вядома, біблейскія Майсей, Давід, Юдзіф былі самымі папулярнымі героямі мастакоў італьянскага Адраджэння, з'яўляючыся ўва-сабленнем самаадданага служэння сваёй Радзіме і свайму народу, і Скарына, несумненна, ішоў па іх шляху.

Першае беларускае Адраджэнне выклікала нябачаны да гэтага ўздым нацыянальна-патрыятычнага пачуцця. М. Гусоўскі ў сваёй паэме «Песня пра зубра» сумуе па роднай Беларусі, яе пушчах, рэках, азёрах. С. Будны ў «Катэхізісе» заклікае князёў Радзівілаў, каб яны «не только в чужоземских языцех кохали, але бы ся теж ... и того здавна славного языка словенского розмиловати и оным ся бавити речили». Л. Сапега, як ужо адзначалася, з гонарам сцвярджае, што беларускі народ «не обчым яким языком, але сваим власным права списаные мает». Пры дварах беларускіх магнатаў засноўваюцца друкарні, школы, шпіталі, кнігасховішчы; жывуць настаўнікі, урачы, юрысты, пісьменнікі, паэты, кнігавыдаўцы, бібліятэкары, карацей кажучы, нацыянальная інтэлігенцыя, якая нараджаецца. Менавіта з першым беларускім Адраджэннем звязана ўсталяванне ў айчынай культуры інстытута мецэнацтва. Нацыянальна-патрыятычнай ідэяй запальваюцца шырокія колы беларускіх і ўкраінскіх царкоўных дзеячаў, прычым усіх існуючых у ВКЛ веравызнанняў. Іпацій Пацей дакарае праваслаўных «пастырей старших», што яны «не дбаюць» пра «науку». Прычыну гэтага «нядбайства» уніяцкі мітрапаліт бачыць у тым, што «писм и книг светых отец, до таковых речей потребных, в нашем языке Руском не маем». Пацей крытыкуе ўсіх тых, хто «не дбае на продки свое ... на старожытность, на давность»⁹. Дарэчы, у сваёй пісьменніцкай дзейнасці Пацей карыстаўся пераважна беларускай мовай.

З другой паловы XVI ст. актывізуецца брацкі культурны рух, узнікаюць школы, у якіх выкладаюцца «сем вольных навук», пра неабходнасць чаго пісаў у сваіх прадмовах Скарына, пішуцца і выдаюцца першыя

⁸ Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. Мн., 1969. С. 59.

⁹ Потей И. Унія альбо выклад преднейших артыкулов. У Вильни, 1595 // РИБ. Т. 7. Петербург, 1882. С. 113, 164.

падручнікі, засноўваюцца Кіева-Магілянская акадэмія, узнікае шматлікая палемічная і мемуарная літаратура на беларускай мове.

Такім чынам, факты сведчаць, што ў перыяд першага Адраджэння беларуская ідэя, г. зн. ідэя развіцця айчынай культуры на нацыянальнай моўнай падставе, займала адно з дамінуючых месц у нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Нацыянальнай ідэяй былі ахоплены амаль усе пласты беларускага грамадства, у тым ліку і пэўная ўплывовая частка феадальнага класа. Аднак гэта адзін, аптымістычны «бок медаля». Побач з ім існаваў і другі бок, песімістычны.

У сувязі з актывізацыяй Контррэформацыі і іншымі абставінамі ўжо ў 70–80-х гг. XVI ст. пачалі назірацца небяспечныя сімптомы, на якія першым увагу звярнуў В. Цяпінскі: узрастаючая халоднасць беларускіх феодалаў да справы нацыянальна-культурнага развіцця, і, перш за ўсё, «языка своего славнаго занедбанне». Цяпінскі геніяльна ўхапіў праблему. Гістарычны вопыт сведчыць, што развіццё або заняўданне нацыянальнай культуры ў першую чаргу залежыць ад сацыяльнай эліты, якая валодае матэрыяльнымі і інтэлектуальнымі сродкамі (грошы, улада, асвета, духоўны патэнцыял) і ад дзяржаўнага, палітычнага кіраўніцтва, якое таксама ажыццяўляе сацыяльна эліта. Менавіта на правячай эліце і дзяржаўным кіраўніцтве ляжыць гістарычная адказнасць за лёс нацыянальнай культуры. З гэтай думкай Цяпінскага цяжка не пагадзіцца. Трэба адзначыць, што В. Цяпінскі першым у гісторыі айчынай думкі паставіў праблему выратавання нацыянальнай культуры беларускага народа. Праз тры стагоддзі амаль што з такімі ж словамі звярнуўся да беларусаў Францішак Багушэвіч. Праблема заняўдання сацыяльнай элітай і дзяржаўным кіраўніцтвам нацыянальнай культуры мае свае аб'ектыўныя прычыны. Існавалі яны і ў другой палове XVI ст.

7. *Паміж Усходам і Захадам. Непрымальнасць духоўнага прымусу.* Геапалітычнае становішча ВКЛ паміж Польшчай і Рускай дзяржавай абумоўлівала рэальную сітуацыю, якая складвалася на працягу многіх стагоддзяў. Націск з Захаду і Усходу ўзмацняўся. І калі Варшава прапаноўвала федэрацыю, то Масква згодна была толькі на інкарпарацыю, абгрунтоўваючы сваю вялікадзяржаўную палітыку тэзісам: вялікі князь маскоўскі (а потым і рускі цар) з'яўляецца адзіным легітымным уладаром «усея Вялікія, Малыя і Белья Русі». Усе спробы дамовіцца з Масквой не далі вынікаў. Лівонская вайна 1558–1584 г. паказала, што пагроза інкарпарацыі зусім рэальная. У гэтых умовах беларуская эліта робіць стаўку на больш шчыльную інтэграцыю з Польшчай, вынікам чаго і з'явілася Люблінская унія 1569 г. Хаўрусу ВКЛ і Польшчы спрыяла і тое, што на працягу XVI–XVII стст. палітычны менталітэт гэтых дзяржаў гранічна наблізіўся адзін да аднаго. Яго падставай з'яўлялася ідэя канстытуцыйнай манархіі, г. зн. каралеўскай улады, абмежаванай законам і прадстаўнічымі інструментамі, у той час як асновай расійскай палітычнай сістэмы, якая таксама фарміравалася на працягу XVI–XVII стст., была ідэя неабмежаванай самадзяржаўнай улады.

Сацыяльна-палітычная інтэграцыя з Польшчай абумоўлівала духоўна-культурную, рэлігійную інтэграцыю беларускага і польскага панства і шляхты. Значная частка айчыннага феадальнага класа пераймае польскую культуру, мову, пераходзіць у каталіцтва, пранікаецца польскай самасвядомасцю. Пачынаецца інтэнсіўны працэс паланізацыі беларускіх «вяхроў», культурнага жыцця Беларусі, духоўнай «эміграцыі» беларускіх інтэлектуалаў, пераход іх у польскую культуру.

Працэс дэнацыяналізацыі беларускай эліты, беларускай культуры набыў інтэнсіўны характар у сувязі з актывізацыяй контррэфармацыйнага руху ў ВКЛ. Контррэфармацыя прыклала вялікія намаганні, каб авалодаць айчыннай адукацыяй, захапіць у свае рукі кнігадрукаванне, манапалізаваць духоўнае жыццё краіны, накіроўваючы яго аднабакова, па рэчшчы каталізацыі і вестэрнізацыі. Яна імкнулася выгнаць з айчыннай культуры не толькі пратэстантва, але і праваслаўе, з якім было звязана духоўнае жыццё беларускага народа.

У ідэі уніі дзвюх хрысціянскіх цэркваў не было нічога крымінальнага. Ідэя хрысціянскай згоды ў сваёй аснове была ідэяй экуменічнай і гуманістычнай. Аднак пры ўмове, калі б гэта ідэя рэалізавалася з улікам прынцыпу добраахвотнасці, калі б справа уніі рыхтавалася галосна і дэмакратычна, а не келейна, употай ад шырокай грамадскасці. Пры ўвядзенні уніі шырока выкарыстоўваўся прымус, насілле. Менавіта прымус дыскрэдытаваў уніяцкую ідэю. Прымусовае ўвядзенне царкоўнай уніі дэстабілізавала беларускае грамадскае жыццё, выклікала нябачаны да таго выбух рэлігійнай, ідэалагічнай, сацыяльнай канфрантацыі. І хоць уніяцтва мае пэўныя заслугі перад беларускай культурай, што пераканаўча паказалі беларускія даследчыкі, у прыватнасці С. Марозаў у сваёй працы «Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі» (Гродна, 1996), аднак знітаньня з ім прымус і неталерантнасць прынеслі, на наш погляд, беларускай культуры больш страт, чым здабыткаў (больш падрабязна пра гэта ў маёй манаграфіі «Унія. Дзяржаўнасць. Культура: філасофска-гістарычны аналіз». Мн., 1998).

Галоўная загана Брэсцкай царкоўнай уніі ў тым, што яна стварыла прэцэдэнт прымусовага пераўтварэння шмагвяковай, традыцыйнай духоўна-культурнай рэчаіснасці, непаўторнага, гістарычна асаблівага менталітэту народа. Па сутнасці, гэту ж стратэгію ўзяло на ўзбраенне расійскае самадзяржаўе пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, уключэння Беларусі ў склад Расійскай імперыі, у выніку чаго пачалася тагальная русіфікацыя беларускага грамадскага і духоўнага жыцця, гвалтоўнае насаджэнне ў культуру і свядомасць народа каштоўнасцей і ідэалаў. Адною з адыёзных праяў гэтага была забарона ўжывання ў афіцыйным грамадска-палітычным і духоўна-культурным жыцці беларусаў роднай мовы. На ролю «духоўных бацькоў» народа прэтэндуюць ілжывыя прарокі, праваднікі чужых, неспраўднёных каштоўнасцей і ідэалаў. Не цяжка здагадацца, што гэта ідэалагі сумнавядомага «заходнерусізму», якія дапамагалі самадзяржаўю пазбавіць беларускі народ уласнай нацыянальнай

самасвядомасці. У гэтай сувязі трэба нагадаць выдатную працу Аляксандра Цвікевіча «Западно-русизм», за якую ён заплаціў сваім жыццём.

Гістарычны вопыт Беларусі XVI–XX стст. сведчыць, што прымус, насілле здольны зрабіць многае, але не ўсё. У прыватнасці, яны могуць падарваць нацыянальную культуру, традыцыі, сацыяльна-палітычны і духоўны менталітэт народа, увесці ў яго свядомасць чужыя, не ўласцівыя яму, неспраўдныя, фальшывыя каштоўнасці і ідэалы. Прымус можа затармазіць сапраўднае развіццё народнага быцця на дзесяцігоддзі і нават стагоддзі. Але ён не здольны канчаткова заняволіць дух народа, вытравіць з яго свядомасці сапраўдныя каштоўнасці і ідэалы. Заўсёды застаецца пэўная частка народа, здольная супрацьстаяць прымусу, гвалту, захаваць і данесці да наступнага пакалення сапраўдныя каштоўнасці і ідэалы народнага жыцця. Прычым значную, а магчыма, і вырашальную ролю ў справе нацыянальнага Адраджэння адыгрывае гістарычная духоўна-культурная традыцыя, што і пацвердзіла гісторыя Беларусі на працягу XVI–XX стст. І калі ў другой палове XIX – пачатку XX стст. Пачалося новае Адраджэнне нацыянальнай культуры, звязанае з імёнамі В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Каліноўскага, Ф. Багушэвіча, Я. Купалы, Я. Коласа, «нашаніўцаў», навукоўцаў і грамадскіх дзеячаў 20-х гг. XX ст., яно ў значнай ступені абапіралася на тэя каштоўнасці і ідэалы, якія былі выпрацаваны ў «восевы час» беларускай нацыянальнай культуры — эпоху першага беларускага Адраджэння. Мы, жывыя сведкі і ўдзельнікі новай хвалі нацыянальнага Адраджэння, якое пачалося ў 60-х г. нашага стагоддзя, добра ведаем і бачым, якую вялікую ролю ў гэтым працэсе адыграў зварот да каштоўнасцей і ідэалаў першых беларускіх адраджэнцаў — Скарыны, Гусоўскага, Буднага, Цяпінскага, Сапегі і многіх інш. І якія б сілы ні перашкаджалі нацыянальнаму Адраджэнню, яно непазбежнае, як узыход сонца.

Александр Потупа (Минск)

БЕЛАРУСЬ – XXI: НЕКОТОРЫЕ СЦЕНАРИИ ЭВОЛЮЦИИ

Начнем с ряда полезных чисел — как бы интервала временных координат, в котором следует обсуждать проблему. Чтобы выйти на уровень группы современных высокоразвитых стран, Беларуси надо практически удесятерить свой ВВП (валовый внутренний продукт). При очень высоком темпе (10% прироста в год) для этого потребуется 24 года. Надо, конечно, представлять, что другие страны тоже не будут стоять на месте и, скажем, при своем характерном 3-процентном темпе роста будут через 24 года все-таки в 2 раза нас опережать. Если же мы ограничимся в среднем таким же скромным 3-процентным ростом, на достижение упомянутого уровня уйдет целых 88 лет, а они, вероятно, и тогда будут опережать нас в те же 10 раз... Если мы поставим совсем скромные цели — выйти на уровень современных центральноевропейских стран, реально устремившихся в Европейский Союз и НАТО, то есть утроить свой ВВП, то нам потребуется при высоком (10%-м) темпе всего 11,5 лет, при 3%-м — 42 года.

Отсюда можем извлечь несколько полезных уроков.

Во-первых, мы, конечно, понимаем, что на гонку за Первым миром придется потратить едва не всё следующее столетие — такова плата за эксперименты, которые мы ставили над собой в столетии уходящем. Во всяком случае, мы должны вести весьма долгосрочное прогнозирование.

Во-вторых, мы, конечно, понимаем, что через несколько десятилетий попадем в совершенно новую ситуацию, где основной вклад в ВВП может обновляться на принципиально новых технологиях. Всего полвека назад ВВП практически полностью получался из производства вещества и энергии. Сейчас половина его связана с информационным продуктом. Ясно, например, что после завершения расшифровки человеческого генома (это ближайшие 6–7 лет) огромный вклад будут вносить технологии биотрансформаций. И надо, разумеется, прогнозировать и такие новые направления. Но тут мы ограничимся менее возвышенными полетами.

Итак, в-третьих, надо наращивать добавленную стоимость, которая в сумме и дает ВВП. Для этого необходимо делать естественные инвестиции (т. е. не связанные с простой работой печатного станка). Чтобы делать такие инвестиции (на уровне, скажем, 30% ВВП, что позволяет достигать 10–12-процентного роста ВВП), необходимо убедить нашего и зарубежного предпринимателя в надежности и выгодности инвестирования в Беларуси. То есть создать

мощные правовые гарантии защиты всех форм собственности и не пытаться обложить предприятия высокими налогами, лучше расширить круг действующих предприятий. Но для начала — в законодательном порядке — осудить Октябрьский переворот и все, связанные с ним экспроприации и репрессии. И, по возможности, уменьшить число большевиков, руководящих реформами (и доруководившихся!), — они все и всегда профессионально проваливают. И хорошо платить чиновникам.

Вот это почти программа. То есть я думаю, что европейский вектор довольно интенсивного развития у нас был и, в принципе, сохраняется и сейчас. Вся проблема в том, насколько мы действительно хотим, чтобы мы и наши дети жили в своей стране более или менее цивилизованной жизнью. Если будем и далее вопить о чаяниях «простого народа» (жутко шовинистическое понятие!) и о «славянской особенности», будем оставаться простыми, вымирать со скоростью 30 тысяч человек в год, получать за месяц столько, сколько «они» за два часа, и свято верить, что чиновники органов государственного управления осуществляют свою деятельность за 70–80 долларов в месяц.

Нормальные программы реформ, основанные на вышеизложенных идеях, многократно предлагались, но традиционно нищие по официальной зарплате чиновники всегда считали гарантии своей собственностью и уж, конечно, никак не хотели ставить под сомнение свою предшествующую карьеру в рамках организации, уничтожившей десятки миллионов человек. Кебич под конец своей премьерской карьеры принял 3 весьма прогрессивных постановления в нужном направлении, но было поздно.

Президентская эпоха развернула Беларусь в строго противоположном направлении. Мы получили нормальную диктатуру — государственный контрольно-корректировочный механизм к концу 1996 г. был начисто разрушен. Беларусь фактически вылетела из европейского политико-правового пространства, резко ухудшила отношения со всеми развитыми странами. В экономике произошел своеобразный обратный фазовый переход в административно-командный режим. Рубль стал замкнутой валютой (т. е. фактически внутренним распределительным талончиком). Банки и предпринимательство в целом фактически огосударствлены. Логику дальнейшего движения в этом реализующемся сценарии не трудно проследить по истории сталинской эпохи. Все отберут, всем высывающимся свернут шею, потом настанет момент, когда народ надо будет заставить работать как можно более бесплатно — ударит волна показательных массовых репрессий, и «простой народ» славно потрудится в нормальном лагерном режиме. Вот только раскулачивать некого — все началось и завершилось на Василии Старовойтове, попытавшемся реально уйти от колхозной схемы. Остальные надежно раскулачены 70 лет назад.

Существенно то, что Беларусь изрядно инфицировала своей моделью братскую Россию, и, если не найдется хороших врачей, XXI век получит не-

плохой сюрприз в виде нового славяно-большевистского соцлагеря — без приличной еды и одежды, но с ядерными боеголовками. И, как нередко бывает, многие ласкающие глаз дальние прогнозы придется корректировать, поскольку такого рода сценарий развития сравнительно близких событий был мало исследован и не упрещен.

К сожалению, ныне этот малоприятный сценарий представляется весьма вероятным — ни Запад, ни большинство из нас не осознают всех заложенных в нем рисков. При достаточном осознании сочетание внутренних и внешних ресурсов, конечно, изменило бы белорусскую ситуацию, однако до поглощения Беларуси Россией, когда масштаб проблемы может растянуть ее решение на многие десятилетия. К сожалению, действительно очень велик риск, что через какой-то год обсуждение будущего нашей страны как субъекта международного права может потерять смысл, по крайней мере, — ближайшего будущего.

Не хотелось бы завершать это выступление на таких довольно грустных нотах, и мы все-таки попробуем хоть и мельком взглянуть на проблему в несколько ином масштабе. Оптимизм вселяет уже то обстоятельство, что мы видим приемлемые и даже вполне светлые сценарии нашего развития. В некотором плане именно из них и создается будущее, и от нас зависит возможность воплощения того мира, в котором мы хотели бы жить. Дело в том, что в сверхсложных системах (а к ним, несомненно, относится человеческое общество) действует своеобразный принцип *футурогенной причинности* — действия сложной рефлексирующей системы в настоящем зависят не только от предистории, но и от моделей будущего, которые непрерывно создаются этой системой. Простым отражением этого является, скажем, известный образ, согласно которому человек строит себя из собственной мечты. Это же касается и целых наций, знаменитый пример на данную тему — «великая американская мечта», оказавшаяся вполне реальной силой в преодолении многих депрессий и конфликтов в США. Беларусь, конечно же, нуждается в чем-то подобном — великом стремлении жить по-человечески с максимумом удобств и стимулов для развития и минимумом идеологических штампов, которые при ближайшем рассмотрении всегда демонстрируют красно-коричневую окраску.

Один из самых опасных штампов такого рода — знаменитая оппозиция: «мы бедные, но духовные, они богатые, но слишком прагматичные». Это, кстати (наряду с понятием «простой человек»), — любимая идеология разнообразных вождей и вождя. Скармливать народу идеологические отходы куда проще, чем наращивать реальное благосостояние. Бедных легче подчинить. Состоятельный человек менее зависим от государства, разобравшись в выборе лидеров, в том числе и духовных.

В связи с этим особую роль играет наша образовательная система — именно она *при должной ориентации на будущее* позволит сформировать привлекательные модели белорусской перспективы и уйти с того катастрофического пути, которым мы движемся ныне.

Любоў Уладыкоўская-Канаплянік (Мінск)

БЕЛАРУСКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ І ХРЫСЦІЯНСТВА

Даследаванні праблем нацыяналізму сталі асабліва актуальнымі ў Беларусі ў апошнія дзесяцігоддзе. Прычын таму шмат, але асноўныя — наступныя:

1. Далучэнне Беларусі да сусветнай інфармацыйнай прасторы і распаўсюджванне тут тэорый заходніх вучоных аб культурнай аўтаноміі, культурных кругах, канцэпцый нацыянальнага духу, нацыянальнай волі (Т. Кон, К. Дойч, Б. Шэйфер і інш.), ідэй расавай душы Шпенглера, Фрабеніуса і г. д.

2. Трансфармацыя зместу гуманітарных навук, паступовая пераарыентацыя іх на нацыянальныя каштоўнасці і ідэалы з імкненнем пазбавіцца вульгарызаванага, спрошчанага падыходу да нацыянальных праблем.

3. Уступленне беларускай нацыі ў новы этап свайго развіцця, звязаны з утварэннем незалежнай дзяржавы Рэспублікі Беларусь і неабходнасцю выпрацоўкі яе стратэгіі і тактыкі.

Сярод найбольш часта ўжываных у навуковых і публіцыстычных артыкулах тэрмінаў — тэрмін «беларуская нацыянальная ідэя», якім часта памылкова падмяняюць паняцці беларускага светапогляду, беларускай самасвядомасці, нацыянальнай свядомасці і г. д. Гэта звязана не толькі з нераспрацаванасцю праблематыкі, але і з немагчымасцю дакладнай навуковай класіфікацыі і сістэматызацыі нацыянальных ідэй, з адсутнасцю крытэрыяў ці эталонаў для іх вызначэння.

У самых агульных рысах пад тэрмінам «нацыя» разумеюць, па-першае, культурна-гістарычную цэласнасць, па-другое, ідэалагічна-палітычную, якая можа атаясамлівацца з дзяржавай — юрыдычнай адзінкай міжнародных зносінаў. Пры шырокім спектры падыходаў да разумення беларускай нацыянальнай ідэі ўсё ж можна ўмоўна вылучыць два — дзяржаўніцкі і культурніцкі. Першы падыход пераважае ў публіцыстыцы, у сродках масавай інфармацыі, дзе інтэнсіўна шукаюць падмурак дзяржаўнай ідэалогіі. Другі падыход дамінуе ў навуковых артыкулах, дзе дэтальна аналізуецца гістарычнае мінулае і перспектывы беларускай нацыі, а апошняя разумеецца як быццё ў кантэксце нацыянальнай культуры.

У стабільных грамадствах дамінаванне прагматызму, дэідэалагізацыя натуральныя, але для краіны ў сітуацыі сістэмнага крызісу патрэбна ідэалогія, асноўная функцыя якой — указваць *палітыцы* сістэму ідэалаў і каштоўнасцей,

да якіх тая павінна імкнуцца. Ідэалы дэмакратыі, правоў чалавека, свабоды, дабрабыту агульныя для ўсіх, яны мусяць стаць ідэаламі і нашай дзяржавы. Але яна дасягае гэтых ідэалаў толькі праз сваю ўнутраную магутнасць, сіла якой — у традыцыйных народных каштоўнасцях, беларускай мове і беларускай культуры. Без мэтанакіраванай, паслядоўнай, сістэмнай падтрымкі беларускай культуры і беларускай мовы дзяржава становіцца пустой юрыдычнай формай-фікцыяй, губляе ўнутраны істотны сэнс і перастае існаваць як самастойная сацыяльная сістэма, жывы арганізм.

Такім чынам, дзяржаўная ідэалогія, забяспечваючы свабодны выбар асабістай мэты кожнаму чалавеку, не вычэрпвае нацыянальную ідэю, але мусіць абавязкова абапірацца на яе ў плане культурна-этнічным. Нацыянальная ідэя па сваёй сутнасці мае на мэце духоўна-культурнае развіццё чалавека, дзе ўсялякая палітычная воля, дзяржаўны інтарэс выступаюць як другасныя імператывы. Дзяржавы (і дзяржаўныя інтарэсы) станюць ролю ў духоўным развіцці чалавека выконваюць тады, калі аб'ядноўваюць народ адной культурай, агульнымі ідэаламі.

Нацыянальная ідэя бачыцца нам місіяй духоўна-культурнай, а беларуская нацыянальная ідэя — спраўджваннем духу праз мараль, веру, але ў беларускіх традыцыях, беларускай светабудове, беларускай культуры.

Сёння агульная формула «беларускай нацыянальнай ідэі» (БНІ) наўрад ці можа быць сфармулявана, глыбока канкрэтызавана. Беларуская нацыянальная ідэя, без якой не можа быць беларускай нацыі, бо яна ёсць гістарычная місія і апраўданне апошняй, тым не менш, існуе.

БНІ — сканцэнтраваная сістэма беларускіх ідэалаў і мэтаў, форма сацыяльнай і індывідуальнай свядомасці, духоўна-інтэгруючая сіла, якая не можа насіць ні класавага, ні чыста рэлігійнага характару. БНІ вызначае сэнс пройдзенага гістарычнага шляху, яна выражае філасофію жыцця і мае духоўна-маральны характар.

Сваю формулу БНІ я б акрэсліла як «вяртанне і набыццё свайго», а сённяшняю задачу нацыянальнай ідэі я бачу ў неабходнасці падняцця над палітыкай так, каб стаць праявай усіх палітычных партый і рухаў, усіх сфер жыцця.

Сіла БНІ — у веры, што беларуская нацыя мае законы свайго ўласнага існавання, і гэта патрабуе поўнага самавыяўлення і свабоды ад усялякага знешняга ціску.

Беларуская нацыянальная ідэя — *маральная па сваёй сутнасці*, бо:

1) Нацыянальная ідэя — прагрэсіўная, маральная для любой нацыі, якая па розных гістарычных прычынах не мела мажлівасцей для свайго поўнага самастойнага развіцця і для якой паняцце «Адраджэнне» мае значэнне выкарыстання такіх набытых мажлівасцей. Відаць, маральна ўсё-такі не губляць, не траціць марна дадзеныя мажчымасці, здольнасці, а выкарыстоўваць і развіваць іх. БНІ — гэта імкненне да неадсячэння лепшых, творчых, здольных, рухомых прадстаўнікоў грамадства, гэта арыентацыя на лепшае, а не на ўраўнілаўку,

бо носьбіт нацыянальнай ідэі — чалавек-актуалізатар, унутрана свабодны, абаронца і «роду», і індывідуума, які мае моцную волю і здольнасць да актыўнага супрацьстаяння злу. БНІ — гэта і ідэалізацыя этнічна-фальклорных традыцый, і вера ў іх значнасць, і філасофія калектыўнай самадапамогі для тых, хто падзяляе адзін гістарычны лёс, і імкненне сфарміраваць з насельніцтва нацыю, якую прызнае ўвесь свет, і разуменне абавязку нацыі захоўваць сваю індывідуальнасць, развіваць яе. БНІ — гэта адначасова і жаданне ўзняць грамадска-культурны ўзровень сваёй нацыі, і правакаванне грамадскай актыўнасці. Нацыянальная ідэя здымае супярэчнасць, улагоджвае канфлікт паміж справай (бізнесам, кар’ерай) і духам, яна як працэс і як мэта імкнецца да стварэння такога грамадства, у якім чалавек мае годнасць, мужнасць, мудрасць, цяропліваецца.

2) Ні ў чым так не адлюстроўваецца характар нацыі, як у яе маральным абліччы, усёй сістэме яе маральных каштоўнасцей. Таму маральны аспект — іманентны для любой нацыянальнай ідэі. Адмаўляцца ад свайго, не змагацца за сябе — самазабойства, грэх, амаральнасць. Нацыя не вынайздена і не створана чалавекам, і не ў чалавечым праве яе знішчыць.

3) БНІ актывізуе ўнутраныя сілы нацыі, звяртае ўвагу на самаразвіццё і самарэалізацыю, без пасягання на свабоду і самавызначэнне іншых нацый. БНІ, грунтуючыся на нацыянальных светаадчуванні, светабачанні, светапоглядзе, рэалізуе прыроду і творчы дух асобы і нацыі. БНІ ёсць стадыя (спосаб) развіцця чалавека ў пэўнай, беларускай, прасторава-часовай сістэме каардынат.

4) БНІ абуджае народную памяць, а без памяці няма маралі. Усялякае забыццё амаральнае. Дзякуючы памяці магчымы такія найважнейшы маральны акт, як пакаянне. Ці можа быць духоўным, маральным чалавек «без роду і племені»? Сумніўна. Адсутнасць самасвядомасці арганічна спалучаецца з утылітарызмам, спажывецкай псіхалогіяй, цыннізмам, адсутнасцю разумення сувязі пакаленняў і, як правіла, сэнсу жыцця.

5) БНІ накіравана на дасягненне неабходнага ўзроўню жыцця, калі асоба будзе думаць не толькі пра выжыванне, але і пра творчасць. Яна і патрабуе ўнутранай свабоды асобы, і дае гэтую свабоду. А свабода — аснова асабістай маральнасці і мэты сацыяльнага жыцця.

6) БНІ абапіраецца на сумленне нацыі і асобы — асноўную катэгорыю маральнасці, а таксама патрабуе самаахвярнасці і цяропліваецці, мужнасці і пакоры, свабоды волі і павагі да індывідуальнасці, сілы духу і веры, апоры на вечнае.

Узаемасувязь і ўзаемазалежнасць беларускай нацыянальнай ідэі, маральнасці, веры і рэлігіі — ці не самае важнае пытанне для разумення сутнасці беларускай нацыянальнай ідэі. Пры гэтым трэба памятаць, што мараль — гэта больш грамадская, калектыўная з’ява ў адрозненне ад маральнасці і духоўнасці, якія індывідуальныя, як канкрэтнае жыццё.

Вера ў Бога дапамагае чалавеку знайсці тую сістэму маральных каардынат, якая асвятчаецца яго аўтарытэтам і мае трывалую традыцыю. Вера дапамагае чалавеку бараніць сваю маральнасць, асабліва калі сацыяльнай падтрымкі маральнасці асобы практычна няма. Духоўнасць, паводле У. Салаўёва, заўсёды звязана з Богам і ёсць набыццё ўнутранай сілы, супраціўляльнасць уладзе свету і грамадства над чалавекам.

У маралі і рэлігіі — адна аснова: чалавек мае бессмяротную душу і свабоду волі.

Рэлігійны, а найперш хрысціянскі аспект нацыянальнай ідэі ўсё часцей падкрэсліваецца ў працах сучасных беларускіх даследчыкаў (А. Астапенка, У. Конан, М. Крукоўскі, Л. Лыч, Ю. Хадыка і інш.).

Уплыў хрысціянства на лёс беларускай нацыі можа разглядацца ў плане знешнім, калі яно ў сваіх розных формах выступае як адзін з культурна-гістарычных чыннікаў у пэўным часе, і ўнутраным, калі напасрэдна фарміруе светаўяўленне кожнага канкрэтнага чалавека і праз гэта ўплывае на рэалізацыю беларускай нацыянальнай ідэі.

У адрозненне ад большасці іншых рэлігій хрысціянства знаходзіць апору не ў эпічна-міфалагічнай традыцыі, а ў асабістым прыкладзе Хрыста, што накіроўвае свабоду чалавека не толькі на ўнутраную рэальнасць души, але і на пераўтварэнне знешняга свету, калі сам чалавек становіцца цалкам адказным за свой лёс. Беларуская ж нацыянальная ідэя — гэта добраахвотна прынятая адказнасць унутрана свабоднай асобы. І яна патрабуе менавіта яркіх, свабодалюбівых, актыўных асоб, здольных павесці за сабой людзей.

Хрысціянства як рэлігія не адмаўлення, а сцвярджэння, каласальнага ўзняцця духу, вялікага духоўнага напружання і высілкау, чаго патрабуе падняцце над прыроднымі патрэбамі, прымушае нас памятаць, што мы маем дзве радзімы, якім трэба быць вернымі: канкрэтная зямля з яе культурай і Дух. Хрысціянства патрабуе змагання са злом у адрозненне ад, скажам, язычніцтва — гэтай натуральнай рэлігіі, простаі і лёгкай, параджэннем чалавечай псіхікі з яе імкненнем да цяпла, утульнасці, камфорту, рэлігіі, якая не патрабуе бязлітаснасці да сябе дзеля выканання свайго прызначэння на зямлі. Таму *менавіта з хрысціянства лагічна выцякае неабходнасць спраўджвання беларускай нацыянальнай ідэі*, а беларускім патрыётам так неабходна абаліпацца на хрысціянства і жыць у яго сістэме.

Хоць у Бібліі ідэі вельмі шмат, але асноўная — ідэя станаўлення. Сучасныя філосафы называюць гэта лінейнай канцэпцыяй развіцця, якая ідзе ўперад і ўверх. Веды, навука сведчаць, што свет згарыць, змерзне, рассыплецца ў прах, эпідэміі знішчаць чалавека. Вера ж у светлую будучыню — гэта спадчына хрысціянства. Некаторыя вучоныя сведчаць, што беларускія архетыпы спароджаны найбольш язычніцтвам. Але ж менавіта язычніцтва гаворыць, што быў век залаты, потым жалезны і г. д., а цяпер усё ідзе да згасання свету.

У старажытнасці ўсё было лепш: былі перыяды залатога росквіту беларускай культуры, беларускай дзяржаўнасці і да т. п. А хрысціянства вучыць, што лепшае наперадзе. Невыпадкова хрысціянства грунтуецца на ідэі ўзваскрэсення, а беларуская нацыянальная ідэя — на ідэі Адраджэння.

Дык ці пойдзем мы назад, з язычніцтвам і да язычніцтва, дзе так цёпла, утульна і не патрэбна вялікіх высілкаў? Да язычніцтва, якое ўласціва чалавеку прыроднаму, недухоўнаму? Ці ўсё ж пойдзем з хрысціянствам і наперад да хрысціянства, якое сведчыць, што шлях цяжкі, але складанасці загартоўваюць, а агонь пакут не спальвае, але ачышчае і ўздымае? Ці зразумеем пазітыўна-культурны сэнс старадаўняга язычніцтва як народна-мастацкай рэлігійнай свядомасці з яго «верай у Боскае тварэнне, у быццё, космас... красу і самакаштоўнасць» і «захаванне язычніцкай творчасці ў хрысціянскай свядомасці і культурнай традыцыі» (У. Конан)¹? Толькі праз рычаг духу можна ў рэшце рэшт атрымаць дадатковую сілу, можна пераадолець душэўную слабасць, беларускую вяласць і абьякавасць і *адрадзіцца*. Натуральны, недухоўны чалавек, язычнік, заўсёды толькі губляе — старэе, забывае і г. д. *Духоўны ж чалавек і адпаведна нацыя, якая развівае свой дух, як бы ні спатыкалася, якія б ні рабіла зігзагі, усё роўна толькі набывае, усё роўна адрадзіцца на новым вітку*. Хрысціянства — рэлігія смерці, якая тут жа змяняецца жыццём. Кожны раз сярод беларусаў нараджаліся свае прарокі, якія ратавалі свой народ.

Хрысціянства дзеля ўдасканалення і ўсталявання Добра патрабуе значных высілкаў. У нашым кантэксце гэта можа выглядаць наступным чынам.

Пасіянарна апантаная беларуская ідэя людзі — нацыяналісты — мусяць зразумець і прыняць светаабачанне сваіх апанентаў. Трэба сцвярджаць беларускую ідэю, нічога не адмаўляючы, бо сэнс маральнай культуры выяўляецца і ў адносінах да непадобнага да сябе. Як у І. Абдзіраловіча: «Творачы, зруйнуем!»². *Не дай Божа зрабіць са сваіх суайчыннікаў, якім не пашчасціла знайсці і рэалізаваць сябе ў беларушчыне, ворагаў*. У нас не павінна быць баявой псіхалогія яшчэ і таму, што, зноў цытую І. Абдзіраловіча: «Не толькі дзеля карысці і з прычыны нізкіх пабуджэнняў нельга назваць сваіх ворагаў — ворагамі, а з прычыны грунтоўнай невыразнасці жыцця, калі часта самыя простыя рэчы цяжка назваць іх уласнымі іменнямі... вялікі абшар жыцця застаецца невыразным, цёмным і толькі з вялікай тугой гэтае шэрае можна назваць белым або чорным...»³. Палюбіць сваіх ворагаў раіць і хрысціянства, бо толькі любоў будзе, стварае, нараджае, удасканальвае.

¹ Конан У. Хрысціянства ў гістарычным лёсе Беларусі // Беларуская думка XX ст. Варшава, 1998. С. 570.

² Канчэўскі І. Адвечным шляхам: даследзіны беларускага светапогляду // Беларуская думка XX ст. С. 101.

³ Канчэўскі І. Адвечным шляхам. С. 79.

З пункту гледжання сацыяльна-гістарычнага беларуская нацыянальная ідэя і хрысціянства суадносяцца як сістэма лакальная, прыватная і сістэма універсальная, усеагульная, якія, аднак, маюць шмат тыпалагічна агульных рысаў. Але з гледзішча значнасці для духоўнага жыцця асобы, якая, напрыклад, жыве ва ўлонні беларускай культуры, гэтыя катэгорыі і адпаведныя каштоўнасці раўназначныя, а перад вечнасцю — выратавальныя.

Што аб'ядноўвае беларускую нацыянальную ідэю і хрысціянства?

Аб'яднанне, пра якое пойдзе размова, даволі ўмоўнае, гэта спроба ўсяго толькі акрэсліць праблемнае поле.

1. Хрысціянства, як і нацыянальная ідэя, — гэта сістэма, суадносячы з якой сябе, чалавек пазбягае адзіноты, пачуцця ізаляванасці і бяссілля. Трагізм сітуацыі ў тым, што нацыянальная самаідэнтыфікацыя і суаднясенне сваіх маральных нормаў з хрысціянскімі цнотамі слабейшыя тады, калі чалавек больш за ўсё мае ў іх неабходнасць.

2. Хрысціянства, адзінае па духу, — на ўзроўні чалавечым, інтэлектуальным, сацыяльным — шматстайнае. БНІ не мае на ўвазе аднадумства як адну адзіную думку, але развіваецца і існуе ў цэлым спектры падыходаў і меркаванняў.

3. БНІ, як і хрысціянства, — і мэта, і эталон, і спосаб дасягнення мэты. Беларуская нацыянальная ідэя, як і хрысціянства, — і стратэгія, і тактыка.

4. БНІ, як і хрысціянства, грунтуецца на аптымізме.

5. І хрысціянства, і БНІ — канструктыўныя.

БНІ — гэта разуменне сусветных палітычных і культурных працэсаў у іх цэласнасці. Наша беларускасць — вельмі прагматычны крок, бо за ёю ўжо ёсць значны духоўны патэнцыял, а за хрысціянствам — велізарная духоўная сіла.

Што датычыць знешняга боку праблемы ўзаемадачынення БНІ і рэлігіі, хрысціянства, то тут важна адзначыць, што нацыянальная ідэя, будучы накіраванай на свабоду асобы і адначасова калектыўнае дзеянне, удала спалучаецца з дзвюма асноўнымі на Беларусі формамі хрысціянства — праваслаўем з яго ідэяю калектыўнасці, саборнасці, і каталіцтвам з яго большай заземленасцю і ўстаноўкай на індывідуальнасць.

У сваёй кнізе «Хрысціянства і беларускі народ» Адам Станкевіч адзначаў, што хрысціянства прынесла беларускаму народу культуру і асвету, паянае грамадскай справядлівасці: «Хрысціянства... прынесла ў Беларусь грамадства... гэта... пабуджала творчы інстынкт народа і развівала яго нацыянальную асаблівасць, прычыняючыся да большага зліцця... плямён у адно цэлае нацыянальнае. Хрысціянства... вытварала ў народзе супольную веру, погляды, традыцыю, культуру, народную душу... тварыла родную інтэлігенцыю... Нацыянальнаю ідэяй была ідэя рэлігійная...»⁴.

⁴ Станкевіч А. Хрысціянства і беларускі народ. Вільня, 1940. С. 7, 66.

Раскрываючы расійскую нацыянальную ідэю як «самаўладдзе, права-слаўе, народнасць» і польскую як «рэспубліка, каталіцызм, годнасць», праф. Юрый Хадзька вызначыў беларускую нацыянальную ідэю як «талерантнасць, дэмакратыя, талака». Нацыянальнай рэлігіі, як бачым, беларусы на маюць, а нацыянальная ідэя (а не асобны яе складнік) не можа быць рэлігійнаю.

Справядліва лічыць, што ў розныя часы беларускую нацыянальнасць падтрымлівалі розныя канфесіі, і з гэтага пункту гледжання добра, што беларусы не аднаканфесійныя. Так, паводле А. Станкевіча, «нацыянальная ідэя беларускага народа выплывае... з палітычна-культурнай супярэчнасці Захаду і Усходу, з кантрасту, ... якіх падкладам з'яўляюцца рознасці праваслаўя і лацінскага каталіцтва»⁵.

Стаўшы рэальным фактарам фарміравання беларускай нацыі, хрысціянства ў Беларусі мела магутны стваральны характар. Прышоўшы ў Беларусь з Кіева, моцна звязанае з усёй візантыйскай культурай, хрысціянства з самага пачатку знаходзілася пад уплывам Апостальскай сталіцы. На думку ж А. Станкевіча, Царква ў Беларусі была ў еднасці з Рымам ажно да пачатку XII ст. Таму не dziўна, што беларусы маюць шмат супольных (не раз'яднаных на праваслаўных і каталіцкіх) святых: Кірыла і Мяфодзій, Вольга, Уладзімір Вялікі, Барыс і Глеб, Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі.

Магутны аўтарытэт гэтых святых для беларусаў палягае, па-першае, на сімвалічным увасабленні ў гэтых постацях цэльнага, непадзельнага хрысціянства, па-другое, вядомасць святых абумоўлена іх шырокім удзелам і актыўнасцю ў грамадска-культурным жыцці Беларусі, што выходзіла за межы чыста рэлігійнага жыцця. Выяўляючы менталітэт маладога этнасу, вышэйпамянёных постаці аб'ектыўна выявілі адзін з асноўных архетыпаў беларускасці — імкненне да бесканфліктнасці, — тое, што служыла і служыць перадумовай экуменізму.

Сярод беларусаў пануе стэрэатып, што мы — хрысціяне, а ўжо потым — праваслаўныя ці католікі. Адна асоба Ф. Скарыны чаго варта, калі даследчыкі дагэтуль спрачаюцца, праваслаўным ці католікам ён быў. Ф. Скарына абапіраўся на раннехрысціянскія ідэі, калі яшчэ не было падзелу. Таму перад ім проста не існавала такой праблемы — католік ці праваслаўны. Ф. Скарына апярэдзіў свой час, ён прадбачыў праблему сённяшняга дня, калі для Беларусі з яе падзеленасцю экуменізм, бадай што, адзіны паратунак.

Мне думаецца, што беларусы рэалізуюць сваю нацыянальную ідэю праз духоўна-культурную місію, якая, будучы накіраванай на сябе саміх, грунтуецца на глыбокай веры ў Боскую міласэрнасць і самакаштоўнасць кожнай асобы і любога шляху да Бога. Такое светаўяўленне рана ці позна прывядзе нас да выніковага экуменізму. Хацелася б толькі, каб святары і іерархі хрысціянскіх канфесій павярнуліся да беларушчыны, а ўжо там — колькі заўгодна

⁵ Станкевіч А. Хрысціянства і беларускі народ. С. 176.

прыкладаў і спосабаў еднасці. Прыняць і падтрымаць беларушчыну — гэта значыць не толькі праявіць хрысціянскую літасць, але і засведчыць разуменне таго, што як кожная канфесія і рэлігія нясе ў сабе часцінку Богага Адкрыцця, так і кожная нацыянальная культура выяўляе гэтае Божае Адкрыццё па-свойму па прычыне розных традыцый.

Я веру, што канчатковая мэта чалавецтва — жыццё дасканалых людзей у дасканалым свеце — у прыцыпе дасягальная, але немагчымая не толькі без адзінства хрысціян, але і без сусветнай уніі ў плане рэлігійным, дзяржаўным, нацыянальна-культурным. Чаму мы, беларусы, не можам даць прыклад такога шляху?

КАМУНІКАТ.ORG